

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

Bakalářská práce

Marie Michalcová

**KOSTEL SV. KLIMENTA VE STARÉ BOLESLAVI V
KONTEXTU SOUDOBÉ ROMÁNSKÉ TVORBY**

**ST CLEMENT'S CHURCH IN STARÁ BOLESLAV IN THE
CONTEXT OF CONTEMPORARY ROMANESQUE FINE ARTS**

Vedoucí práce: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Hana Jana Hlaváčková

2012

Poděkování:

Ráda bych zde poděkovala za vstřícnost a podnětné připomínky panu doktoru Petru Mackovi a doktorce Haně Hlaváčkové a v neposlední řadě paní doktorce Ivaně Boháčové za laskavé přijetí a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1.5. 2012

podpis

ABSTRAKT

Hlavním účelem této práce je představit kostel sv. Klimenta ve Staré Boleslavi na základě dostupných pramenů. Počátky této svatyně budeme sledovat v širších souvislostech sakrální architektury vzniklé již v průběhu raného středověku na přemyslovském hradišti (bazilika sv. Václava a kostel neznámého zasvěcení). Ke chronologii výstavby velmi přispěl archeologický výzkum, též jeho výsledky zde budou zhodnoceny. Ale základním bodem je souhrnná studie ke kostelu sv. Klimenta v rámci jeho historie, architektury a nástěnných maleb. Interpretace ikonografického konceptu v kontextu patrocina a možného objednavatele. Nastínění otázek datace a předpokladu vlivu uměleckého vývoje ve středoevropském prostoru.

The main objective of this work is to introduce St Clement's church in Stará Boleslav based on available resources. We observe beginnings this Romanesque sanctuary in the broader context of sacral architecture arisen in the course of early Middle Ages in přemyslid stronghold (St Wenceslas church and the church of unknown dedication). The archeological excavation very contributed to the chronology of this construction and we valorize his results. But the basic point is summary essay about St Clement's church in scope of its history, architecture and mural paintings. Interpretation of iconographical draft in the context of dedication and patronage. The outline of dating and assumption of influence in the development of fine art in Central Europe.

KLÍČOVÁ SLOVA

Stará Boleslav – románská architektura – kostel sv. Klimenta – nástěnné malby

Stara Boleslav – Romanesque architecture – St Clement's church – mural paintings

OBSAH

ÚVOD.....	6
1. PRAMENY.....	9
1.1. V nejstarších dobách.....	9
1.2. Literatura 19. a 20. století.....	10
1.3. Novodobé výzkumy.....	11
2. HMOTNÁ KULTURA RANÉHO STŘEDOVĚKU.....	12
2.1. Lokalita, vznik a význam přemyslovského hradiště.....	12
2.2. Středověká sakrální architektura.....	13
2.2.1. Kostel sv. Kosmy a Damiána.....	13
2.2.2. Bazilika sv. Václava.....	14
2.2.3. Zaniklý kostel na dnešním Svatováclavském náměstí.....	17
2.2.4. Svatoklimentský kostel.....	18
3. KOSTEL SV. KLIMENTA.....	19
3.1. Stavební situace.....	19
3.2. Popis objektu – architektura.....	20
3.2.1. Exteriér.....	20
3.2.2. Interiér.....	20
3.2.3. Předpoklady původního řešení interiéru.....	21
3.2.4. Vybavení interiéru.....	22
3.3. Historie objektu.....	23
3.4. Umělecko-historické hodnocení staršími badateli.....	25
3.5. Archeologický exkurz.....	26
3.5.1. Stavební předpoklady.....	26
3.5.2. Zhodnocení vztahu sakrální architektury na základě archeologického výzkumu.....	28
3.6. Význam klimentského kostela – nastínění problematiky funkce podle dosud zjištěných informací a jejich hodnocení.....	31
3.7. Románská nástěnná malba.....	32
3.7.1. Popis a rozbor.....	32
3.7.2. Malířská technika.....	38
3.7.3. Zhodnocení restaurátorských zásahů.....	39
3.7.4. Ikonografie.....	40
3.7.5. Východiska pro vznik.....	43
3.8. K otázkám raných úprav interiéru a datace.....	44
ZÁVĚR.....	46

RESUMÉ.....	47
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	48
SEZNAM VYOBRAZENÍ.....	50
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	53

SEZNAM ZKRATEK

- ČČH – Československý časopis historický
ČSPS – Časopis Společnosti přátel starožitností
ČSPSČ – Časopis Společnosti přátel starožitností Českých
NPÚ – Národní památkový ústav
PA – Památky archeologické
RZ – Restaurátorská zpráva
SHP – Stavebně-historický průzkum
Zj – Zjevení Janovo
ZPP – Zprávy památkové péče

ÚVOD

Stará Boleslav je místem, které stojí na počátku českého státu stejně jako další přemyslovská hradiště Levý Hradec, Budeč, Praha a Tetín. Její význam je o to větší, že se po zavraždění knížete Václava stala prvním poutním místem českého kultu. Boleslav byla též místem kupeckým, jelikož vznikla na strategické obchodní cestě, která vedla z Prahy přes Brandýs nad Labem, Starou a Mladou Boleslav, Mnichovo Hradiště, Liberec až do Žitavy.

Dějiny místa spadají do počátku 10. stol., kdy bylo postaveno hradiště jakožto opěrný bod na okraji přemyslovské domény. Za zakladatele hradiště byl považován Boleslav I., který zde podle vyprávění Kosmovy kroniky nechal vybudovat hradbu způsobem "*opere Romano*".¹ Nedávným archeologickým výzkumem byla ale v severní hraně ostrohu nalezena ještě starší konstrukce opevnění, která výstavbě celokamenné hradby předcházela. Je to nejstarší doložená stavební aktivita,² vznik sídla je tedy možné klást někdy do doby okolo roku 900. Důležitým historickým mezníkem byla vražda vládnoucího knížete, která se odehrála 28. 9. 935 před kostelem sv. Kosmy a Damiána. V roce 1039 zde založil kníže Břetislav I. kapitolu a kostel sv. Václava, který byl vysvěcen v roce 1046 pražským biskupem Šebířem.³ V polovině 13. stol. byla Boleslav ještě královským zbožím, od roku 1262 byla dána v zástavu pánům z Michalovic. Významu Staré Boleslavi si byl vědom Karel IV., jehož přítomnost je zde doložena celkem čtyřikrát. Ten zde nechal vystavět nové opevnění se dvěma branami a zúčastnil se též uložení ostatků dvou z pěti svatých bratří arcibiskupem Arnoštem z Pardubic. V roce 1342 postihla Boleslav katastrofální povodeň, při níž byl vytopen též kostel sv. Václava stojící na nejvyšším

1 KOSMAS, (překl.) Marie BLÁHOVÁ, Karel HRDINA: Kosmova kronika česká, Praha 2005 I/19, 45. Do té doby na našem území neznámé a nedoložené opevnění, kdy se jedná o kamennou hradbu zděnou na maltu. Existence této hradby se v minulosti opírala pouze o legendické prameny, archeologický výzkum ale prokázal toto opevnění v celém rozsahu akropole. Tato hradba zanikla ještě v průběhu raného středověku, pravděpodobně ztratila svoji funkci. Nová hradba vybudovaná Karlem IV. měla spíše funkci symbolickou, kdy tak byl ohrazen kapitulní okrsek jakožto posvátné místo.

2 Ivana BOHÁČOVÁ: Stavby raného středověku, in: I. BOHÁČOVÁ: Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003, 150.

3 Marie BLÁHOVÁ: Zakládací listina Staroboleslavské kapituly 1046 – 1096, Břeclav 1996, 9-11. Tyto skutečnosti známe především díky Kosmově kronice. K majetkovému zajištění kapituly existuje ještě listinné falzum datované k roku 1052, je ovšem mladší a vzniklo patrně na základě potřeby písemného potvrzení majetkových práv kapituly. S určitostí ale listina nevznikla před koncem 11. stol.

místě akropole. Ani válečné události se tomuto místu nevyhnuly. Za husitských bouří roku 1421 se dokonce členové kapituly museli uchýlit do exilu v Žitavě a posléze do Budína, v témže roce vyhořel kostel sv. Václava i kanovnické domy. Další pohromou byla třicetiletá válka, kdy město v roce 1631 nejprve obsadili Sasové a posléze 1639 Švédové. Místo pak zůstalo po několik let zpustošeno a opuštěno. Ani majetkové poměry zde nebyly stabilní, po Michalovicích (do r. 1468) měli nad městem právo pánové z Cimburka (od r. 1402), nedlouho po nich měl podací právo i vládu nad panstvím nad Jan ze Šelmberka, po jeho smrti r. 1508 jeho rod tato práva ztratil. Dále pak město spadalo pod rod Krajířů z Krajku do roku 1547, kdy bylo zkonfiskováno Českou královskou komorou. O obnovu poutního místa se zasloužil jezuitský řád, který sem byl uveden roku 1654. V tomto období se zde uplatňuje a rozšiřuje Mariánský kult v souvislosti s Palladiem země české, poutní aktivity se tím přesouvají na předhradí, kde byl pro tyto účely vystavěn velký barokní chrám Panny Marie s ambity,⁴ sloužící pro potřeby stále narůstajícího počtu poutníků.⁵ Nástupem josefinských reforem, kdy byl jezuitský řád zrušen, význam tohoto místa upadá. Až díky arcibiskupu Schwarzenberkovi byla v roce 1856 zajištěna další existence kapituly. V roce 1901 byla Stará Boleslav povýšena císařským dekretem na město. V roce 1929 zde probíhaly Svatováclavské slavnosti u příležitosti domnělého milénia. Čtyřicetileté období komunistické totality nepřálo udržování historických a duchovních tradic, a tak Stará Boleslav opět upadla v zapomnění. V posledních dvaceti letech se Boleslav znovu dostává do povědomí širší veřejnosti především díky archeologickému výzkumu, zahájenému v roce 1988, který odhalil nové, dosud nezjištěné skutečnosti. Na církevním poli je to pak kapitula, jejíž snažení o obnovu tohoto významného místa vyvrcholilo návštěvou papeže Benedikta XVI. 28. září 2009.

Ve stínu více či méně významných událostí zasahujících do dějin českého státu a baziliky sv. Václava, která stojí na předpokládaném místě prolití knížecí krve a tedy na počátku českého státu, zůstává nenápadná románská stavba kostela sv. Klimenta zdánlivě nepovšimnuta. Pokusíme se proto aspoň částečně zmapovat

4 Stavba chrámu začala roku 1617 podle plánů italského architekta Giovanni M. Filippiho, ambity byly budovány až od roku 1728.

5 Např. v roce 1772 navštívilo Starou Boleslav 55 000 poutníků.

existenci tohoto malého chrámu v historických a kulturních souvislostech. Bude třeba se zabývat nejstaršími dějinami místa v souvislostech starých pramenů a bádání minulosti. Dále je zde problematika sakrální architektury na hradišti ve Staré Boleslavi. Velký průlom v poznání kostela sv. Klimenta znamenalo odhalení raně středověkých fresek roku 1899, zachovaných ve velkém rozsahu, proto bude též nutné zhodnotit dosavadní bádání na tomto poli v kontextech soudobé monumentální malby.

1. PRAMENY

1.1. V nejstarších dobách

První zmínky o Staré Boleslavi pocházejí z 10. stol. v souvislosti se zavražděním sv. Václava. Zpráva o smrti knížete Václava je zahrnuta v legendistickém líčení již z druhé poloviny 10. stol. Nicméně legendy se zabývají především životem a mučednickou smrtí světce, proto je nutné zprávy o místě zavraždění brát s nadhledem. Všechny tyto legendy vycházejí pravděpodobně z neznámé legendy X.⁶ a shodují se na místě zavraždění, tedy na Boleslavově hradě u dveří či v předsíni kostela.⁷ Patrocinium tohoto kostela je již tradičně udáno sv. Kosmovi a Damiánu.⁸ Otázce o podobě prvního doloženého kostela se věnoval v roce 1921 V. Birnbaum,⁹ jeho návrh, že se jednalo o dřevěnou,¹⁰ centrální stavbu, která mohla mít i malou, patrně lucernovou zvonici, vychází z legendických zpráv. K vyobrazení kostela ve wölfenbüttelském rukopisu Gumpoldovy legendy se staví opatrně, nicméně nevyklučuje jeho částečnou správnost týkající se centrálnosti. Z legend též vyplývá, že kostel byl obehnan plotem, v jehož vratech se potkal Václav s Boleslavem. Důležitým písemným pramenem k počátkům Staré Boleslavi je Kosmova kronika.¹¹ Autor popisuje založení boleslavského *hradu* a též založení kapituly roku 1039 knížetem Břetislavem I. a vysvěcení kapitulního kostela sv. Václava pražským biskupem Šebířem roku 1046. Zprávy o kapli či kostelu sv. Klimenta nám z této doby chybí.

V novověku se Stará Boleslav stala předmětem bádání Bohuslava Balbína a Tomáše Pešiny z Čechorodu. Oba přičítají počátky Boleslavi ještě Vratislavu I. někdy k roku 915. K tomu se ještě objevuje zmínka, že zde byl vystavěn kostel

6 Dušan TŘEŠTÍK: Počátky Přemyslovců, Praha 1997, 248.

7 Nejstarší známá legenda z tohoto souboru je *Crescente fide* sepsaná patrně po roce 974, z té o desetiletí později vychází Gumpoldova a za dvacet let Kristiánova, z poslední třetiny 10. stol. pochází též První staroslověnská legenda. Do první poloviny 11. stol. pak patří legenda Vavřince z Monte Cassina a Druhá staroslověnská legenda. U Vavřince se vražda odehrává v předsíni kostela, autor ale nejspíše neznal místní poměry a vycházel z představy římského raně křesťanského chrámu s nartexem.

8 Výslovně zmíněno v Kristiánově legendě.

9 Vojtěch BIRNBAUM: in: PA XXXII, 1921.

10 Zmínka o dřevěných deskách, ze kterých nešla smýt krev knížete, se objevuje ve všech legendách, jednalo se o první zázrak v souvislosti s mučednickou smrtí.

11 Kosmas (asi 1045 – 1125) začal práci na kronice České (Chronica Boemorum) nejdříve roku 1110.

na památku Cyrila a Metoděje.¹² Tyto informace mohou vycházet z Neplachovy kroniky, ačkoli její rukopis v té době nebyl znám.¹³ Balbín čerpal též z Hájkovy kroniky z roku 1541 a kroniky olomouckého biskupa Jana Doubravského sepsané k roku 1552. Pešina z Čechorodu ve svém *Phosporu* ještě zmiňuje založení kostela P. Marie a sv. Jiří proboštem Zbudkem roku 1098.¹⁴

1.2. Literatura 19. a 20. století

Roku 1857 věnoval K. V. Zap svoji stat' Staré Boleslavi a jejím památkám ve druhém díle Památek archeologických. Zabývá se zde též podrobně kostelem sv. Klimenta a jeho historií. Boleslav, jakožto poutní místo, představuje roku 1879 Jan Kř. Votka v rozsáhlé publikaci Památky staroboleslavské. Shrnuje zde dosavadní zjištěné informace osvětlující vznik a vývoj místa v souvislostech svatováclavského kultu. Probošt staroboleslavský, František Srdínko, který se mj. zasloužil o záchranu nově objevených nástěnných maleb v kostele sv. Klimenta, sumarizoval poznatky v útlé poutní knížce vydané roku 1880 pod titulem Nejstarší poutní místo v Čechách. Průvodce pro poutníky sepsal roku 1923 též Jan Pauly. Umělecko-historické bádání pak představují Ferdinand J. Lehner a Ed. Šittler, jejichž studie byly publikovány roku 1900 a 1901 v Památkách archeologických a Soupisu památek, zde byly představeny nedávno odhalené románské fresky v kostele sv. Klimenta a též částečné rozluštění jejich ikonografie. Do svého trojdílného spisu o Brandýse nad Labem a okolí zahrnuje J. V. Prášek rozsáhlé líčení historie Boleslavi a též hypotetické závěry o podobě přemyslovského hradiště opírající se o prvotní archeologické výzkumy zde provedené. Výsledky dalšího archeologického výzkumu z roku 1929 představil K. Guth ve Svatováclavském sborníku roku 1934. Otázkou nejstarší sakrální architektury se zabýval již výše zmíněný V. Birnbaum a také V. Mencl. Ke kostelu sv. Klimenta se Mencl vrací ve studii o panských tribunových kostelech. V roce 1971 vyšel zásadní souhrn české románské sakrální architektury A. Merhautové, kde se nalézají stručné popisy kostelů vycházející ze soudobých zjištěných poznatků.

12 Bohuslaus BALBINUS: *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Libri I. Cap. V., Praha 1677.

13 Neplach byl opat Opatovického kláštera, kronika se datuje do doby kolem roku 1360, její rukopis byl objeven až roku 1718 v knihovně kláštera sv. Doroty ve Vídni.

14 Pavel ZAHRADNÍK: *Exkurz I.*, in: I. BOHÁČOVÁ: *Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku*, Praha 2003, 200.

Ani nástěnné malby odkryté roku 1899 na stěnách klimentského kostela nezůstaly stranou badatelského zájmu. Po Šittlerově soupisu je zde podstatná publikace J. Mašina z roku 1954 věnovaná románské monumentální malbě. Svůj osobitý návrh k nejasné ikonografii ženských postav v kruhových medailonech podala roku 1982 A. Merhautová ve studii o zobrazení Artes Liberales. Na samém sklonku minulého století byla vydána příloha Průzkumů památek, která je věnována středočeské románské malbě. Zuzana Všetečková kromě dřívějších poznatků přináší i poslední názory o ikonografii maleb.

1.3. Novodobé výzkumy

K bližšímu poznání Staré Boleslavi jsou přínosné výsledky archeologického výzkumu prováděného od roku 1988, zásadní informace z tohoto výzkumu a na ně navazující studie byly publikovány v roce 2003 v obsáhlém sborníku. Jedná se především o sumarizaci poznatků nejstarších historických sídlištních vrstev. Ačkoli se výzkum sakrálních staveb dotkl pouze okrajově, především v zakládající vrstvě v oblasti exteriérů, i tyto výsledky jsou nesmírně cenné. V menších úsecích interiéru kostela sv. Klimenta byly též položeny sondy. Kromě jiného se díky záchrannému výzkumu podařilo doložit další raně středověký kostel na akropoli staroboleslavského hradiště. Otázka existence této stavby doposud nebyla s určitostí zodpovězena. I když je prakticky nemožné opírat se zde o průkaznější historické informace,¹⁵ byly vysloveny hypotézy P. Zahradníkem a D. Kalhousem v témže sborníku s pokusem osvětlit původ i zánik stavby.

V letech 2005 – 2006 byl učiněn stavebně-historický průzkum baziliky sv. Václava s kryptou sv. Kosmy a Damiána, kostel sv. Klimenta zůstal stranou primárního zájmu, v historickém kontextu je ale možné zde hledat určitá východiska pro problematiku stavební dispozice a souvislosti obou staveb.

¹⁵ V roce 1631, za obsazení Boleslavi Sasy, vyhořelo děkanství a byly zničeny kapitulní knihy.

2. HMOTNÁ KULTURA RANÉHO STŘEDOVĚKU

2.1. Lokalita, vznik a význam přemyslovského hradiště

Přemyslovské hradiště vzniklo na strategickém místě, okraji domény vládnoucích knížat. Na rozdíl od nejstarších hradišť jako Praha, Budeč, Mělník, Levý Hradec, která se nacházejí ve výraznějších výšinných polohách, se Boleslav liší výškovými poměry lokality. Jedná se o typický příklad blatného hradu založeného na plochem ostrohu, který okolní terén převyšuje max. o 2 – 5 m, obklopeného nivní krajinou pravého labského břehu, při tehdejší soutoku Labe a Jizery. Půdorysně se Boleslav příliš neodklání od tvaru ostatních slovanských hradišť. Boleslav se v organizaci přemyslovské domény řadí mezi Mělník, Libušín, Tetín a Lštěň, tedy skupinu míst obklopující sídla přímo v centru středních Čech, tvořících tak poměrně pravidelný věnec okolo Prahy, Budeče a Levého Hradce. [1] Tato sídla jsou také v blízkosti důležitých zemských stezek.¹⁶ Vybudování a promyšlená organizace knížecí domény vyžadovala stabilní období vlády některého z prvních přemyslovských knížat, podle J. Slámy by to podle délky panování mohl být Spytihněv I. (895 – 915).¹⁷ Tato síť hraničních sídlišť vznikla v časově blízkém období a s největší pravděpodobností sem tedy patří i Stará Boleslav. Domněnku že místo bylo osídleno již na přelomu 9. a 10. stol., podporují i výsledky archeologického výzkumu, které doložily existenci prvotního opevnění lokality, tedy hradby v podobě dřevozemní konstrukce s čelní kamennou plentou, která byla typická pro ostatní slovanská hradiště té doby. Až v mladším horizontu (nejstarší fázi mladohradištního období) vznikla neobvyklá celokamenná fortifikace zděná na maltu (vystavěná tzv. *opere Romano*),¹⁸ jejíž založení kronikář Kosmas připisuje knížeti Boleslavu I. Zbytky obojího opevnění byly objeveny v základových vrstvách při severní hraně ostrohu v prostoru děkanské zahrady, kde se též dochovala hradba z doby Karla IV. Intenzivní osídlení bylo archeologicky prokázáno pro následující tři století, význam přemyslovského hradu posléze stagnoval patrně se vzestupem významu církevního.¹⁹

16 Přímou Boleslaví procházela stezka žitavská, viz výše.

17 Ivana BOHÁČOVÁ, Jan FROLÍK, Jaroslav ŠPAČEK: Stará Boleslav, archeologický výzkum 1988 – 1994, Čelákovice 1994, 4,5.

18 Ivana BOHÁČOVÁ: Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu, in: Archeologické rozhledy LVIII, 2006, 696.

19 Ibidem.

Podoba prvotní zástavby hradiště se též odvozuje z reliktnů nalezených v sondách. Jsou to doklady dřevěných staveb většinou srubového charakteru. Rozmístění srubových staveb předpokládá rozdělení areálu na jednotlivé dvorce, což vyplývá i z legend popisujících den vraždy knížete Václava. Nejrozsáhlejší byl patrně dvorec Boleslava s dostatkem volné plochy, dále to byl dvorec Boleslavova družiníka Hněvsy, obydlí kněze Krastěje, příbytek kněžny Drahomíry atd. Tyto stavby se ale s určitostí nedají přesně identifikovat s archeologicky zkoumanými objekty.²⁰ [2]

V 10. stol. tedy Boleslav sloužila jako důležité správní zázemí knížat vládnoucího přemyslovského rodu. Zavražděním knížete Václava získala nový, poutní význam a na sklonku 1. pol. 11. stol. byl tento význam stvrzen založením kapituly knížetem Břetislavem I. Boleslav tak měla čelní místo jak v historických souvislostech vzniku českého státu, tak v církevních dějinách.

2.2. Středověká sakrální architektura

Je pravděpodobné, že již se vznikem takto významného místa přemyslovské knížecí domény, byla na místě vystavěna křesťanská svatyně, i z toho důvodu, že křesťanství přinesl na toto území zakladatel vládnoucího rodu Bořivoj I.²¹ Nicméně nejstarší prameny takovou stavbu nezmiňují. Až mnohem mladší spisy zabývající se vznikem Staré Boleslavi²² předkládají určité zmínky o založení kostela knížetem Vratislavem I. po roce 915. Mělo se jednat o kostel vystavěný z úcty ke slovanským věrozvěstům Cyrilu a Metodějovi na místě, kde podle tradice sv. Metoděj kázal a vyučoval křesťanství. Tento chrám měl být po nedlouhé době zbořen.

2.2.1. Kostel sv. Kosmy a Damiána

V době Václavovy smrti je doložen další kostel, který již zmiňují legendické prameny, tedy kostel sv. Kosmy a Damiána, u jehož dveří byl kníže zavražděn. Není bez zajímavosti, že patrocinium tohoto nejstaršího doloženého kostela se opět

20 BOHÁČOVÁ, FROLÍK, ŠPAČEK (pozn. 17), 8.

21 Podle legendických zpráv přivedl Bořivoj I. († asi 889) po svém křtu, který přijal z rukou sv. Metoděje na Moravě, na české území kněze Kaicha a vystavěl pro něho kostel sv. Klimenta na Levém Hradci.

22 Především je zde třeba zmínit barokní autory jako je Bohuslav Balbín a Tomáš Pešina z Čechorodu, ti ale čerpali z mladších kronik pozdního středověku, a proto mohou být takovéto informace poněkud dezinterpretovány mladší tradicí.

vztahuje k cyrilometodějské misii.²³ Podobu kostela si dnes můžeme pouze domýšlet, autoři zabývající se touto problematikou vycházeli z legend a mj. z wölfenbüttelského rukopisu Gumpoldovy legendy. [3] Původně se pravděpodobně jednalo o dřevěnou stavbu, což by odpovídalo i celkovému charakteru hradiště, kde, jak bylo popsáno výše, převládaly dřevěné srubové stavby. Z legend též vyplývá, že kostel byl ohrazen, patrně dřevěnou palisádou, v jejíž vratech se setkal Václav s Boleslavem. O případných přestavbách tohoto kostela neexistují žádné dobové zprávy, ale není vyloučeno, že ještě před vznikem kapituly a baziliky sv. Václava před polovinou 11. stol. zde byl kostel kamenný.

2.2.2. Bazilika sv. Václava

Roku 1039 byla na hradě Boleslavi založena kapitula a kostel sv. Václava knížetem Břetislavem I.²⁴ 19. května 1046 byl pak vysvěcen kapitulní chrám pražským biskupem Šebířem. Rokem 1052 je datována zakládací listina, kde jsou vyjmenovány statky, kterými Břetislav kapitolu vybavil. Jedná se ale o pozdější falzum (viz výše). O dalších kostelech na hradě neexistují z té doby žádné zprávy.

Kostel sv. Václava má podobu trojlodní baziliky, stavba je orientovaná. [4,5] V neodsazeném závěru jsou lodě ukončeny apsidami v jedné rovině, ale nestejně šíře. Na konci severní lodi je tzv. Vrábská kaple, [6] která je širší než samotná loď a svojí severní zdí poněkud vystupuje z půdorysu baziliky. Jižní loď je ukončena kaplí Pěti svatých bratří,²⁵ jež je stejně široká jako loď a kratší než kaple Vrábská. K jižnímu

23 Podle legendy přinesl ostatky sv. Kosmy a Damiána sv. Metoděj z Cařihradu a daroval je knížeti Bořivojovi. Kosma a Damián byly bratři a působili jako lékaři v Sýrii kolem roku 300; jako křesťané se stali obětmi pronásledování císaře Diokleciána a r. 305 byli sťati. Toto patrocinium je na našem území neobvyklé, a proto je možné předpokládat, že bylo vybráno přímo v návaznosti na cyrilometodějskou misii a odkazuje na Bořivojovu zakladatelskou linii. Zsvěcení též souvisí se zavražděním sv. Václava, který na Boleslavův "hrad" přijel slavit svátek patronů místního kostela, jenž tehdy připadal na 27. září.

24 Tento čin byl důsledkem výpravy do Polska, kde český kníže násilně získal ostatky sv. Vojtěcha a dalších benediktinských bratří. Papež Benedikt IX. (1032-1044) knížeti uložil "trest" za kruté jednání a to založení kláštera. Břetislav (kníže od 1034-1055) si vybral Boleslav a společně s Šebířem (pražský biskup 1030-1067) zde založili kapitolu.

25 Zsvěcení této kaple souvisí s Břetislavovou cestou do polského Hnězdna roku 1038, kde vyzvedl kromě ostatků sv. Vojtěcha i ostatky Vojtěchových následovníků, benediktinských bratří Benedikta, Izáka, Matouše, Jana a Křišťana, poustevníků, kteří byli zavražděni při loupežném přepadení roku 1004. Relikvie čtyř bratří byly uloženy ve Staré Boleslavi, později r. 1217 byly přeneseny do Prahy a na místě zůstalo jen několik kostí, které se staly součástí staroboleslavského pokladu. V roce 1352 zde byly ostatky dvou bratří znovu uloženy arcibiskupem Arnoštem z Pardubic za přítomnosti Karla IV.

nároží západního průčelí je připojena v širší boční lodi hranolová věž. Boční lodě a věž jsou v exteriéru opatřeny opěráky. Stavba má dva barokní portály, v ose hlavní lodi a jižní boční portál. Ten nahradil gotický portál, jehož zbytky jsou patrné ve zdivu blíže k západu. Bazilika byla v minulosti mnohokrát přestavována a upravována, a to především v důsledku četných katastrof, které stavbu zasáhly. V polovině 14. stol. to byla povodeň, v husitských válkách r. 1421 kostel vyhořel, další požár chrám zasáhl ve třicetileté válce. Z původní románské podoby kostela zbylo tak jen málo. Je to především dvoudílná krypta, která se rozléhá pod dlouhým vyvýšeným chórem presbyteria v šíři hlavní lodi. Krypta je zasvěcena sv. Kosmovi a Damiánovi, bezesporu v návaznosti na tradici původního boleslavského patrocinia. K barokně upravenému vstupu v ose krypty vede schodiště. Západní část krypty má čtvercový půdorys a čtyřmi řadami sloupů je dělena v pět lodí, přičemž každou řadu tvoří čtyři sloupy. Obvodové stěny sousedící s bočními loděmi jsou prolomeny půlkruhově sklenutými arkádami, z jižní lodi vede do této části další vchod, který je umístěn v jejím východním koutu. Klenba v této části je křížová o pěti polích v každé lodi, bez pasů, na obvodových stěnách dosedá na konzoly. Sloupy tvoří kubické hlavice, válcové dříky bez entase a attické patky s drápky. Dva sloupy v jihozápadním rohu se poněkud odlišují od úpravy ostatních sloupů. Patku jednoho sloupu tvoří otočená akantová hlavice s vysokým grafickým akcentem. Otázce původu tohoto prvku bude ještě věnován v této práci prostor v souvislosti s nálezem v základovém vkopu u klimentského kostela. Druhý sloup má zase odlišnou hlavici, vyzdobenou motivem stonku volutově se stáčejícího a rozetami vyplňující volné plochy hlavice. Na severovýchodní kout této části navazuje prostor tzv. "Kuchyňky" sv. Václava pocházející patrně ze 16. stol. Při jižní stěně této části krypty jsou ještě vyskládány architektonické články, dříky, hlavice a patky sloupů. Je možné, že se jedná o fragmenty starší stavby.²⁶ Druhou, východní část krypty ukončuje apsida. I zde je pět lodí dělené čtyřmi řadami sloupů, na rozdíl od západní části, kde jsou jednotlivá pole křížové klenby dělena pasy. V apsidě jsou místo sloupů dva pilastry. Sloupky mají opět kubické hlavice a dříky, jež se vyznačují jemnějším a hladším zpracováním než sloupy druhé části. Patky s vysokým trochillem byly opatřeny drápky, které spočívají na deskách, jež pohlcuje kamenná podlaha překrývající starší

26 Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971, 317.

dlažbu. Klenba na obvodových stěnách dosedá na pilastry. Mezi druhou a třetí řadou sloupů směrem od západu vbíhají klenební pasy přímo do obvodových stěn. Výška obou částí krypty je stejná. Okna v apsidě nejsou původní, páté okno bylo prolomeno až roku 1764.²⁷ Mezi kryptou a jižní boční lodí před kaplí Pěti bratří se dochoval původní románský křížový pilíř. Podle historických zpráv i řady detailů se usuzuje, že západní prostor krypty byl dodatečně přiložen ke starší kryptě východní. Je možné předpokládat, že se tak stalo v důsledku prodloužení chóru, jehož původní velikost snad nevyhovovala potřebám kapituly. Východní krypta vznikla současně se závěrem kostela.²⁸ Ve středu starší krypty je kenotaf upomínající místo prvotního uložení těla knížete Václava, opatřený oltářní menzou, na severozápadní straně je místo s oltářem tradičně považované za Mučedniště. V závěru krypty je oltář sv. Kosmy a Damiána.

Boční lodě kostela jsou sklenuty renesančními klenbami, severní loď je ukončena tzv. Vrábskou kaplí, jejíž neintaktní půdorys, vybočující z líce severní zdi baziliky, naznačuje zvláštní postavení v celkovém uspořádání stavby. Starší archeologické výzkumy prokázaly v oblasti prvního opěrného pilíře na severní straně existenci konstrukce směřující k severu a zalamující se k okraji Vrábské kaple. Zdivo nebylo provázáno s bazilikou, nedá se proto předpokládat, že se jednalo o případný transept, pravděpodobně by se mohlo jednat o zbytky kapitulní budovy, čemuž by nasvědčoval i zazděný vstup v ose severní stěny Vrábské kaple.²⁹ Ve starší literatuře se setkáváme s názorem, že původní Břetislavova bazilika měla jinou podobu a později byla rozšířena v rámci přestaveb.³⁰ Poslední archeologický výzkum tuto hypotézu vyvrátil s tím, že řádkové opukové zdivo ve všech zkoumaných partiích má románský původ. Bylo též prokázáno provázání zdiva Vrábské kaple se severní apsidou i severní zdi baziliky.³¹ Lze se tedy držet prvotního odhadu, že dispozice kostela v partiích obvodového zdiva, rozložení závěru a východní část krypty je původní, tedy z období po založení baziliky roku 1039. Z mladšího románského

27 MERHAUTOVÁ: (pozn. 26), 318.

28 Petr MACEK, Pavel ZAHRADNÍK: Kostel sv. Václava ve Staré Boleslavi, SHP, strojopis, 2005, 28.

29 Ibidem, 78.

30 Podle K. Gutha, který vycházel ze staršího archeologického výzkumu, byl na místě Břetislavovy baziliky postaven nový kostel s kryptou v 1. polovině 12. stol., ve druhé polovině tohoto stol. měla být krypta prodloužena na západ, s tímto názorem se ztotožnil i Zuman. V. Mencl předpokládal celkovou dispozici, či aspoň severovýchodní část baziliky jakožto původní. D. Líbal vznik baziliky datuje k původnímu letopočtu mezi roky 1039 – 1046.

31 BOHÁČOVÁ: (pozn. 2), 184.

období (druhá polovina 12. stol.?) by pak mělo pocházet rozšíření chóru a tedy i krypty směrem na západ.

2.2.3. Zaniklý kostel na dnešním Svatováclavském náměstí

V souvislosti s písemnými prameny a sakrální architekturou na hradě Boleslavi existuje ještě jedno datum, které by mohlo být vodítkem k identifikaci sakrálního objektu náhodně odkrytého při záchranném archeologickém výzkumu. Jedná se o rok 1098; k tomuto datu se vztahuje zpráva o založení kostela P. Marie a sv. Jiří kanovníkem Zbudkem ve Staré Boleslavi. Tato informace ale pochází až ze 14. stol. Ještě než budeme uvažovat o souvislostech nálezů a této zprávy, budou předloženy důkazy o další románské sakrální stavbě na hradě.

První známky existence této architektury se objevily v roce 1991 při předstihovém výzkumu. Byla to především hustota pohřbů spadajících do raného středověku a později nález základového zdiva apsidy, které tuto domněnku potvrdily. Z výzkumu se podařilo rekonstruovat parametry stavby. Pod označením "kostel neznámého zasvěcení" se skrývá jednolodní prostor o šířce 10,20 m a délce 18,25 m ukončený půlkruhovou apsidou. [7] Jako materiál pro tuto stavbu byl využit pískovec světlých odstínů v kombinaci s kvádríky opuky. Při střední části jižní lodi byly dále zjištěny zbytky pískovcového pilíře, který byl v nálezové situaci umístěn asymetricky, z toho se usuzuje, že kostel mohl být, ještě v průběhu středověku, přestavován.³² Předpokládaný půdorys stavby je vyznačen v nynější dlažbě jihovýchodní části svatováclavského náměstí před gotickou branou. [8]

V žádném doposud známém písemném dokladu nelze nalézt přímou zmínku o tomto kostele, k tomu se vztahuje i otázka zániku stavby. Existují dvě možná vysvětlení: buď kostel zanikl ještě před polovinou 14. stol., nebo je mylně identifikován pod označením jiného kostela, v tom případě by v úvahu přicházel farní mariánský kostel. Zcela hypoteticky je možné uvažovat o založení kostela staroboleslavským proboštem Zbudkem, čemuž by nasvědčoval románský původ stavební konstrukce kladený do 11. stol. Z pramenů také vyplývá, že ve 14. a 15. stol. existovala v Boleslavi fara P. Marie. D. Kalhous nastiňuje možné řešení a sice to, že instituce fary se vztahovala právě k tomuto kostelu přinejmenším do doby

³² BOHÁČOVÁ: (pozn. 2), 189.

vzniku kostela P. Marie na předhradí.³³ Dále vylučuje možnost, že by v Boleslavi existovaly dva kostely stejného patrocinia.³⁴ Vysvítá tedy domněnka, že tento kostel byl farním chrámem P. Marie a sv. Jiří s tím, že kostel sv. Václava byl kapitulní se specifickou funkcí a byla zde potřeba sakrálního prostoru pro účely obce laických věřících. Posléze se tento kostel stal farním a nadále zůstával kapitulním zbožím. Tento kostel zanikl patrně ve 14. stol., či o něco později a fara byla přesunuta k nově vzniklému kostelu na předhradí. Otázka zániku kostela je otevřená, buď přestal být vyhovující z praktického hlediska, nebo byl zbořen za husitských válek. Farní funkci této stavby by nasvědčoval i archeologický nález množství raně středověkých pohřbů. Nejstarší nálezově chudé hroby pocházející z 11. stol. tuto úlohu velmi podporují.

2.2.4. Svatoklimentský kostel

Jestliže k dříve představeným boleslavským kostelům existují pouze nepatrné zlomky písemných pramenů, ze kterých lze poskládat mozaiku vedoucí k hypotetickému určení jejich původu, o tomto kostelu nemáme z doby jeho vzniku zprávy žádné. Přesto zde bude snaha jej představit v co nejširším kontextu.

³³ Jasně doložený je až k roku 1570.

³⁴ David KALHOUS: Exkurz II., in: I. BOHÁČOVÁ: Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003, 203.

3. KOSTEL SV. KLIMENTA

V předchozích kapitolách byla nastíněna problematika sakrální architektury na boleslavské akropoli pocházející z raného středověku v souvislostech dosud zjištěných poznatků. Jako poslední byl zmíněn kostel sv. Klimenta, kterému se dále budeme věnovat podrobněji, jakožto primárnímu tématu této práce.

3.1. Stavební situace

Románský kostel, nebo též kaple sv. Klimenta stojí v areálu NKP, těsně při jihovýchodním nároží baziliky sv. Václava. [9,10] Jednolodní stavba je orientovaná. Areál, který je předpokládánou akropolí přemyslovského hradiště, je též nejvyšším bodem hradu a nalézá se ve středu nízkého protáhlého ostrohu, který byl svojí strategickou polohou vybrán pro vybudování hraniční domény vládnoucího knížecího rodu.

Oba kostely obklopuje hřbitovní zeď, která na jihu přímo navazuje na jižní stěnu klimentského kostela. Kolem této jižní strany ohradní zdi vede silnice, která dále pokračuje středem města. [11] Zdi procházejí tři vstupy, z nichž jeden je v jejím jihozápadním nároží, další dva na východě. Jižnější je vstupem do areálu z náměstí sv. Václava, druhý vede z kapitulní tzv. děkanské zahrady. Na jednom z portálů je vyznačeno datum z opravy zdi roku 1614. Tvar, který tato zeď vymezuje, má patrně ještě středověký původ.

V ohrazeném areálu bylo archeologicky prokázáno množství pohřbů, především při obou stavbách. U západního průčelí baziliky byly hroby indikovány ojediněle, též se nevyskytují jižně od obou kostelů, zato severně a východně od baziliky se nálezová situace projevila s velkou intenzitou. Hroby se též objevují v prostoru mezi oběma kostely. Nálezy raně středověkých pohřbů dokazují, že tento prostor byl dlouhodobě využíván jako pohřebiště od doby vzniku baziliky. Nejmladší hroby jsou kladeny do období vrcholného středověku, novověké hroby se zde vyskytují, ale s menší intenzitou.³⁵ Dalo by se tedy uvažovat o tom, že ohrazený areál později ztratil funkci hřbitova. Předpokládané datum zrušení hřbitova je rok 1787.³⁶

35 Ivana BOHÁČOVÁ: Pohřbívání, in: I. BOHÁČOVÁ: Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003, 221.

36 Antonín PODLAHA, Eduard ŠITTLER: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Karlínském, Praha 1901, 69.

3.2. Popis objektu - architektura

3.2.1. Exteriér

Drobná sakrální stavba je obdélného půdorysu, [12] závěr lodi je na východě ukončen odsazenou půlkruhovou apsidou, kterou prolamují dvě malá půlkruhová okna. [13] V severní i jižní stěně jsou, vždy po dvou, další půlkruhová okna o něco větší než ta v apsidě. V západní části severní stěny je portál s pravoúhle odstupněným ostěním přecházejícím v archivoltu, samotný otvor portálu je pravoúhlý. Severozápadní nároží sousedící s bazilikou sv. Václava je ústupkovitě okoseno, jedná se o novověkou úpravu, na toto okosení, které se dotklo i ostění portálu, pak navazuje půlkruhový průchod zastřešený prejzovou střechou, který je napojen na zdivo obou staveb. [14] Na fasádě západního průčelí jsou patrné pozdější úpravy. [15] Nad osovým, dvakrát odstupněným půlkruhově zakončeným portálem je přibližně ve středu stěny zazděný špaletový výklenek, ve štítu pak ještě malý, segmentově ukončený výklenek uzavřený dřevěnou deskou. Náznak obdélného pravoúhlého výklenku je nalevo, vedle přizděného průchodu. K jihozápadnímu nároží je připojena ohradní zeď, která dále navazuje od východu. Na jižní stěně, která přiléhá přímo ke komunikaci, je kromě půlkruhových oken ještě jedno menší půlkruhové okénko umístěné blíže k západu. Východně od oken jsou na omítce malované sluneční hodiny.

Zdivo kostela, mimo pískovcového ostění portálů, je omítnuto světlou hladkou omítkou s bělavým nátěrem.

Dostí strmá, mírně prohnutá sedlová střecha, která je nyní opatřena prejzovou krytinou, nasedá na římsu, kterou lemují okapy. Na vrcholu východního štítu je umístěn kovový křížek.

3.2.2. Interiér

Jednolodní odělný prostor je na východě ukončen apsidou s párem malých půlkruhových špaletových oken. Průměr apsidy činí 2,2 m, délka lodi je 10 m a její šířka cca 8 m; síla zdiva dosahuje přibližně 1,2 m. Apsida je zaklenuta konchou a k lodi se pojí půlkruhově ukončeným vítězným obloukem, který je odstupněný a opatřený klasickou římsou s deskou, oblounem a výžlabkem. Loď je zaklenuta křížovou klenbou [16] dosedající na konzoly. V presbyteriu je v jižní stěně vyhlouben malý obdélný výklenek o velikosti cca 20 x 30 cm, který patrně sloužil k odkládání

bohoslužebných předmětů. V lodi jsou dva páry oken umístěných symetricky proti sobě o půlkruhovém záklenku a sešikmenou špaletou. V jižní stěně je v rovině oken ještě pravoúhlý čtvercový otvor. Severní [17a] i západní portál mají podobnou formu, i zevnitř je uzavírá archivolta tvořící půlkruhový mělce zahloubený tympanon. Ve stěně nalevo od západního portálu byla do kamene přitesána malá miskovitá kroupka. [17b] Ve středu západní stěny je patrné zazdění velkého lomeného okna; nalevo od zazdívký je půlkruhový výklenek, bez špaletového sešikmení. Stěnu při severozápadním rohu ve střední části prolamuje velký obdélníkový otvor, [18] zadní stěna tohoto otvoru je zazděna. Současnou podlahu tvoří cihelné dlaždice, v blízkosti západního portálu je ale umístěna dřevěná deska kryjící starší kamennou dlažbu; [19] tuto desku je možno odklopit. Všechny stěny kostela vykazují malířskou výzdobu, která se objevuje i na špaletách oken v apsidě.³⁷

3.2.3. Předpoklady původního řešení interiéru

Už při prvním pohledu do interiéru kostela je jasné, že zde došlo ke stavebním změnám. Tyto změny indikují především určité znaky patrné na severní a západní stěně. Existence pravoúhlého otvoru v západní stěně naznačuje, že na zeď musela navazovat kostrukce, patrně dřevěná. Tuto domněnku dokazuje výmalba na severní stěně, která ctíla otisk konstrukce vedené od západu šikmo dolů, v tomto případě se bezpochyby jednalo o schodiště. Takovéto znaky by pak naznačovaly umístění patrové tribuny v západní části stavby, jejíž vstup do lodi umožňovalo schodiště svedené při severní straně kostela.

Ačkoli by se bez bližšího ohledání zdálo, že všechna špaletová okna jsou původní, není tomu tak. Při restaurování nástěnných maleb na severní stěně lodi v 60. letech 20. stol. bylo zjištěno, že tato okna výrazně porušila románskou výmalbu v prostoru lunety, na špaletách byla nalezena renesanční ornamentální výzdoba. Předpokládá se že tato okna byla prolomena nedlouho před vznikem renesančních maleb.³⁸

37 Podrobnému popisu maleb, ikonografii a problematice jejich datování bude věnována samostatná kapitola.

38 Jiří BLAŽEJ: Závěrečná restaurátorská zpráva k restaurování románských nástěnných maleb kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, strojopis, 1963, nestránkováno.

3.2.4. Vybavení interiéru

K původnímu vnitřnímu vybavení kostela nejsou písemné doklady, je tu jen zpráva o přenesení oltáře sv. Doroty z baziliky sv. Václava roku 1417. Příspěním archeologické sondáže v interiéru kostela bylo možno rekonstruovat původní podlahu [20] a hypoteticky doložit i výplně oken.³⁹

Z novověku určité zprávy o druhotném vybavení existují. Roku 1738 sem byla pořízena socha Marie Magdalény. K dalšímu inventáři jsou zprávy z 19. stol. Roku 1839 zde byl dřevěný štafirovaný oltář se sochařskou výzdobou a dřevěným zábradlím, zároveň bylo na stěnách šest obrazů s Františkem Xaverským, Šimonem a Judou, sv. Aloisem, P. Marií Pomocnou, sv. Zikmundem a P. Marií Staroboleslavskou. K. V. Zap roku 1857 jmenuje renesanční oltář s obrazem sv. Klimenta, který v té době byl již ve velmi sešlém stavu.⁴⁰ Soupis památek už zmiňuje pouze oltářní menzu gotického profilu. S odkrytím nástěnných maleb se změnila situace, kdy se pozornost soustředila právě na ně a druhotná výzdoba, narušující románský výraz, byla odstraněna. Dnes je uprostřed apsidy pískovcová oltářní menza, přenesená ze zrušeného smíchovského kostela sv. Filipa a Jakuba. Další vybavení pochází z posledních deseti let. Jsou to dřevěné židle, jejichž opěráky jsou vyřezány ve stylu románské ornamentiky, v jižním rohu presbyteria je pak ještě umístěn dřevěný kříž⁴¹ a u severního vstupu klopenka organického tvaru ze skla a kovu. Toto vybavení bylo vytvořeno přímo pro tento kostel s ohledem na vhodné propojení nových prvků s raně středověkým prostorem. Dvoukřídlé dřevěné dveře obou portálů jsou z obou stran opatřeny tmavě červeným nátěrem.

39 K tomu dále archeologický exkurz.

40 Karel Vladislav ZAP: Stará Boleslav a kollegiatní chrám sv. Václava, in: PA II, 1857, 350.

41 Tento kříž je vyroben z tisíciletého dubového kmene vyzvednutého z labského dna.

3.3. Historie objektu

O kostelu sv. Klimenta nebyly doposud zjištěny žádné prameny z předpokládané doby jeho vzniku. První zpráva týkající se přímo tohoto objektu pochází až z 15. stol. V následující části bude představen souhrn historických dat, která jsou k dispozici. Jedná se především o opravy kostela a funkci v souvislosti s kapitulou.

1417 – první historická zmínka o kostele, která se týká podacího práva pocházející z Libri erectionum. Zpráva o přenesení oltáře sv. Doroty i s jeho donací, jehož nadání bylo založeno Přibíkem ze Smrkovic, z kostela sv. Václava do kostela sv. Klimenta se svolením arcibiskupa Konráda z Vechty. Podací právo k tomuto kostelu měl Jan z Michalovic. Pánům z Michalovic byl boleslavský hrad králem zastaven již roku 1262.⁴²

1601 – oprava kostela kapitulním proboštem Václavem Albinem z Helfenburku a děkanem Jiřím Steinwassrem.⁴³ Nápis dokazující úpravy poč. 17. stol. je citován v soupisu památek:

WENCESLAUS
ALBINUS AB HEL(FEN)
PURG HVIVS AECLE
SIAE PRAEPOSITUS (RESI)
DENCIALIS METROPO
LITANAE AECLE
SIAE PRAGENSIS
ARCHIDIACONUS.⁴⁴

1640 – 20. ledna při ústupu švédského vojska z Boleslavi zasáhl střechu kostela požár, který se přesunul i na baziliku

1685 – byl kostel opatřen novou střechou

1718 – oprava

42 V rukách feudálních rodů byly světské boleslavské statky vč. klimentského kostela, do roku 1547 (do té doby byly v majetku Krajířů z Krajku), kdy konfiskací připadly České královské komoře, v tom případě by pak podací právo mohla vykonávat kapitula.

43 Datum i obě jména udává B. Balbín viz: Bohuslaus BALBINUS: Epitome historica rerum Bohemicarum, Praha 1677, Lib. VI, 57.

44 Antonín PODLAHA, Eduard ŠITTLER: (pozn. 36). Nápis byl umístěn v prostoru mezi okny severní stěny a poč. šedesátých let 20. stol. odstraněn při odkrývání románských maleb.

1724 – oprava
1728 – šindelová střecha a položení dlažby
1738 – byla do kostela pořízena socha Marie Magdalény
1784 – obnoven šindel na střeše
1788 – do tohoto roku se v kostele konaly kapitulní schůze, kde byly kapitulou svobodně voleni noví kanovníci⁴⁵
1831 – oprava, vybělení interiéru
1840 – fasáda opatřena novou omítkou
1857 – byl kostel nově zaklenut, nahrazena klenba starší⁴⁶
90. léta 19. stol. - objevení maleb při přípravě na nové omítnutí, škrábání omítek bylo zastaveno zásluhou kapitulního děkana Fr. Srdínka
1900 – kostel opravoval architekt Ant. Líman
1914 – opravoval fresky v kostele malíř a konzervátor Gustav Miksch
1927 – opravy kostela, v té době probíhal též archeologický výzkum v okolí provedený Jaroslavem Böhmem
1960 – 1963 probíhalo restaurování nástěnných maleb pod vedením J. Blažeje
1994 – 1995 / 2000 - 2001 restaurátorské práce ve dvou etapách, ak. malíři P. Bareš a J. Brodský.
1997 – 1998 / 2002 – 2003 / 2005 – probíhal archeologický výzkum areálu NKP zahrnující obě sakrální stavby, v souvislosti s rekonstrukcí odvodňovacího systému a následnými úpravami terénu. Výzkum se dotkl i severovýchodního nároží kostela sv. Klimenta, mimo to byly položeny i sondy v interiéru stavby. Poslední archeologické práce probíhly i severně od kostela.

45 Roku 1788 Josef II. Vydal dekrety, které zrušily kapitule svobodné právo vybírat nové kanovníky (většinou z řad děkanů a farářů z okolí, působících zde o poutích). Toto právo bylo přeneseno na pražského arcibiskupa.

46 ZAP: (pozn. 40). Klenba měla mít stejnou formu jako ta předchozí, která podle dobových zpráv byla tak poškozena, že bylo nutno ji nahradit.

3.4. Umělecko-historické hodnocení staršími badateli

Vzhledem k nedostatku pramenů bude nutno počátky této sakrální stavby ponechat prozatím stranou a hodnotit je až na základě archeologického výzkumu. Nyní budou představeny názory badatelů především v souvislosti původního uspořádání, zmíněných dat a dnešního stavu.

Existenci západní tribuny podporuje prolomený obdélný otvor v západní stěně kostela a také malířská výzdoba severní stěny, [21] jejíž úprava dělí tuto stěnu diagonálně. Spodní část nesla stopy vymalovaného pásu s drapériovým závěsem pod nímž vedlo schodiště vedoucí z tribuny do prostoru lodi, vymalovaná část je graficky členěna do horizontálních střídajících se červených a světlých pásů. Vzhledem ke kompozičnímu rozvržení maleb, které respektují konstrukci tribuny, se usuzuje, že byla součástí původního řešení chrámu. Názory na původní dřevěnou tribunu se většinou shodují, hypoteticky se pak odvozuje další situace západně od kostela. Tribuna měla být spojena visutým můstkem s předpokládanou budovou stojící západně od kostela.⁴⁷ Podle K. Gutha zaniklo tohoto stavení snad v období vrcholného středověku.⁴⁸ Románská tribuna byla zrušena patrně v době, kdy skončila její funkce,⁴⁹ Fr. Zuman to přičítá rozsáhlým opravám z roku 1601, kdy tribunu nahradila empora.

Mnohem problematičtější je otázka původu klenby. V. Mencl prvotní zaklenutí přičítal ke konci 12. stol., nicméně určité znaky prokazují, že klenba vznikla až v novověku. K tomu se vyslovuje A. Merhautová, když dokazuje nemožnost existence klenby v době, kdy zde ještě byla tribuna. Důvodem je, že klenutí porušilo západní vstup na tribunu a také to, že tato klenba nerespektuje románskou výmalbu kostela. Jako pádnější z obou argumentů se jeví ten první. Podle Merhautové byl kostel zaklenut též roku 1601,⁵⁰ dokládá to i tvarem konzolek, které klenbu vynášejí. Jiný názor ovšem zastávali Ant. Matějček i V. Mencl, kteří poukazovali na to, že klenba malířskou výzdobu neporušuje, a proto je nutno klást její původ ještě před vznik maleb. Pokud bychom chtěli tento názor podpořit,

47 František ZUMAN: Staroboleslavské památky – jejich život, in: ČSPS 56, 1948, 33.

48 Karel GUTH: Praha, Budeč, Boleslav – Svatováclavský sborník, Praha 1934, 791. Autor tuto budovu kladl do souvislosti se stavebníkem kostela sv. Klimenta.

49 Nelze pochybovat o tom, že sloužila jako "soukromá oratoř" panovníka, posléze vlastníka panství. Soukromé vlastnictví ale zaniklo konfiskací v pol. 16. stol.

50 MERHAUTOVÁ (pozn. 26), 320.

můžeme vycházet pouze z výmalby jižní stěny, která je nejméně poškozená a skutečně se zdá, že rozvržení figur na stěně ctí okrouhlý tvar klenby. Otázka, jestli byl kostel původně zaklenut, nebo měl dřevěný strop, který uvažuje A. Merhautová, musí prozatím zůstat otevřená. Jistě je potvrzeno pouze to, že kostel byl zaklenut v pol. 19. stol.,⁵¹ tato klenba ale nahradila klenbu starší, pocházející pravděpodobně z poč. 17. stol. Zuman ještě k opravám z roku 1601 přičítá vznik renesančního okna a stavební změny týkající se románských oken.

3.5. Archeologický exkurz

Díky archeologickému výzkumu konanému v těsném okolí kostela a částečně i v jeho interiéru bylo zjištěno množství zásadních údajů, proto je nutné se s těmito poznatky vypořádat i na poli umělecko-historickém, aby tak byly revidovány starší hypotézy.

3.5.1. Stavební předpoklady

Nedávný archeologický výzkum se kostela sv. Klimenta dotkl při jeho severovýchodním nároží, dále pak pokračoval severně od kostela, též byly položeny sondy v interiéru. Při odkrytí základové situace byl prokázán předpoklad, že kostel byl vyzděn z pískovcových kvádrů, jejichž délka se pohybuje mezi 10 – 25 cm, některé kvádry dosahují až 42 cm, ve spodní části se objevily pískovcové plotny dosahující až půl metru. Na některých kamenech byly zjištěny stopy malty jiného druhu, než té, která byla použita jako pojivo při zdění kostela, což prokázalo jejich druhotné využití. Nálezová situace v základovém vkopu kostela byla velmi odlišná než ta u baziliky. Zde bylo zjištěno, že základy kostela sv. Klimenta narušily pohřební horizont, byly též položeny z vyšší úrovně terénu než základy baziliky. Kromě porušených hrobů byly v základovém vkopu nalezeny keramické zlomky a architektonické články.⁵² Základový vkop kostela narušil též liniovou konstrukci, která byla přizděna k severovýchodnímu rohu baziliky a dále pokračovala jižním směrem k severovýchodnímu nároží klimentského kostela.⁵³

51 ZAP: (pozn. 40).

52 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 196. Nalezl se zde též zlomek hlavice z šedorůžového pískovce, odpovídající svým zpracováním druhotně užití hlavici v kryptě baziliky.

53 Ibidem. Jednalo se o zeď, která se projevila pouze v negativu a vymezovala samostatný prostor za východním závěrem baziliky, pohřbívání této konstrukcí předcházelo jen minimálně, lze proto předpokládat, že vznikla nedlouho po založení baziliky.

Archeologické nálezy rovněž přispěly k seznámení se s původní úpravou interiérů sakrální architektury na akropoli; jedná se zvláště o dlažbu. Nálezy skleněných střepů by podporovaly domněnku, že okna měla skleněné výplně. Na rozdíl od baziliky sv. Václava a kostela neznámého zasvěcení, u kterých se prokázala keramická dlažba, byla v interiéru kostela sv. Klimenta zjištěna dlažba kamenná. V západní části kostela byla pod novodobými úpravami odkryta geometricky vykládaná podlaha z opukových a pískovcových dlaždic tvořících dvoubarevnou kompozici [20] J. Špaček dlažbu předběžně datoval těsně za polovinu 12. stol.⁵⁴ Pod touto dlažbou byla pak ještě nalezena úprava povrchu vrstvou z malty. Zlomky raně středověkého tabulového skla opět souvisí se sondami v interiéru kostela, kde byly objeveny tři takové zlomky; další sklo pochází z plochy Svatováclavského náměstí. Bylo to převážně sklo medového odstínu, jeden zlomek měl tmavě zelenou barvu. Jelikož jsou tyto nálezy spjaty se sakrálními stavbami, usuzuje se, že jejich okna byla zasklena.

Již bylo naznačeno, že kostel sv. Klimenta se vymyká situaci, ve které se nalézají další dva nám známé kostely. Přestože oba jsou nepoměrně větší než klimentský kostel, jsou jejich základy položeny v mělčí nivelitě. Zdivo baziliky se ve zkoumaných partiích skládá z opukových kvádrů a jeho síla nepřesahuje 100 cm. Odkryté základy zaniklého kostela na Svatováclavském náměstí mají zdivo kombinované z opuky a pískovcových kvádrů, jeho šíře odhadována přibližně na 200 cm při uvažované délce 18,25 m. U tohoto kostela neznámého zasvěcení je také uvažována přestavba ještě v době jeho existence. V souladu s těmito zjištěnými skutečnostmi se kostel sv. Klimenta nalézá ve značném nepoměru v souvislosti s jeho malou délkou cca 10 metrů a silou zdi 120 cm, též se zdá nelogická hloubka základů právě ve srovnání s oběma kostely. Již z těchto ryze technických faktů, by se dalo usuzovat, že klimentský kostel měl na akropoli určité výjimečné postavení, možná v souvislosti s jeho funkcí v rámci areálu.

Stavební materiál, kterým jsou pískovcové kvádrů, pochází patrně z okolí labských břehů, převážně levobřeží (okolí Brandýsa nad Labem), opuka se těžila převážně na labsko-jizerském povodí (Lysá nad Labem).⁵⁵ Petrografickým rozbořem

54 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 208.

55 Jan ZAVŘEL: Potenciální zdroje kamenných a keramických surovin, in: I. BOHÁČOVÁ (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003, 283.

se prokázalo, že všechny pískovce mají místní původ a nelze tedy uvažovat o importu. Jinak je tomu u zlomků tabulového skla, které bylo dováženo. Uvažuje se o polské provenienci, kde byl, na rozdíl od českého území, prokázán mnohem větší výskyt nálezů.⁵⁶

Zcela neobvyklý byl nález souvislé úpravy terénu v jádru akropole;⁵⁷ v období raného středověku se jedná o neobvyklý jev. V partii za bazilikou byly nalezeny pískovcové desky, které sloužily patrně ke zpevnění terénu, dále pak navazovala opuková dlažba.⁵⁸ Ve středověku se s takovýmto dlážděním setkáváme v souvislosti s úpravami veřejného prostranství a cest. Tato úprava byla užívána patrně už od konce raného středověku i prostoru dnešní komunikace,⁵⁹ která vede jižně kolem ohradní zdi areálu.

3.5.2. Zhodnocení vztahu sakrální architektury na základě archeologického výzkumu

Poznatky archeologického výzkumu nám aspoň částečně rozkrývají skutečnosti, podle kterých by bylo možné navrhnout řešení problematiky chronologického řazení nám známých sakrálních staveb na akropoli. Proto, aby se tyto návrhy mohly prezentovat, je třeba ještě získané informace shrnout.

Jak už víme, byl kostel sv. Klimenta založen v jiné situaci než bazilika sv. Václava, repektive jeho základ narušil hřbitovní horizont. Oproti tomu výzkum při bazilice neprokázal starší pohřbívání, to dokazuje, že bazilika je starší než klimentský kostel a zaniklý kostel neznámého zasvěcení na Svatováclavském náměstí, v jehož základech byly objeveny též nálezy starších pohřbů. Archeologický výzkum neprokázal, že bazilice předcházela kamenná stavba.⁶⁰ Je tedy nutné klást její základy k roku 1039, kterým je datováno založení kapituly a kostela sv. Václava. Závěr baziliky byl nedlouho po jejím vybudování obklopen zdí, která byla porušena základy sv. Klimenta a druhotně tak končila při jeho severovýchodním nároží. Její funkci ale výstavba klimentského kostela nezrušila. Nálezy hrobů byly pak po obou

56 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 208-9.

57 Určité známky úpravy terénu východně od kostela sv. Klimenta byly indikovány již roku 1927 J. Böhmem, který nález označil jako cestu.

58 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 216.

59 Ibidem 218.

60 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 196. Zkoumané partie se týkaly severní stěny a závěru kostela, kde se potvrdilo provázání zdiva. Bazilika ale vznikla v místě staršího osídlení.

stranách této zdi. Rozbor kosterních pozůstatků prokázal, že zde byli pohřbíváni zástupci celé populace,⁶¹ nelze proto uvažovat, že byl hřbitov užívaný pouze kapitulou.

Přestože výzkum baziliky neprokázal na jejím místě existenci starší kamenné stavby, nález zlomku pískovcové hlavice shodující se tvarem druhotně užití hlavice v západní části krypty, [22] nasvědčuje tomu, že v prostoru jádra akropole došlo ke stavebním změnám. Je možné, že tento nález pocházel ze starší stavby na hradě, která zanikla ještě před uvažovanou přestavbou baziliky, kdy vznikla mj. západní část krypty.⁶² Jak je již uvedeno výše, všechny pískovce užití jako stavební materiál pocházejí z levého břehu Labe okolí Brandýsa nad Labem a nelze zde uvažovat o vzdálenějším importu. Z tohoto nálezu ale ještě není možné určit dobu založení kostela sv. Klimenta, pouze je jisté, že byl postaven až v době existence baziliky a minimálně v základových partiích byl využit kámen ze stavby starší.⁶³ K otázce průchodu vytvořeného mezi oběma stavbami lze konstatovat pouze to, že byl vytvořen při novověkých úpravách s tím, že došlo k osekání obou staveb,⁶⁴ archeologicky také nebylo zjištěno, že by se sobě stavby v základových partiích vyhýbaly. Jako komunikační prostor, který umožňoval průchod okolo baziliky na jižní straně, byl tak využíván přímo interiér kostela sv. Klimenta se dvěma portály.

Přesnou chronologii dosud poznané sakrální architektury vzniklé v raném středověku na boleslavském hradě není možné určit s jistotou, ale z uvedených zjištění ji lze aspoň částečně rekonstruovat. Za nejstarší ze zkoumaných staveb je nutno určit baziliku sv. Václava, jejíž původ lze spojit s letopočtem 1039 – 1046. Ještě do rámce 11. stol. patří zaniklý kostel neznámého zasvěcení, který je mladší než bazilika, což mj. dokazuje nálezová situace a rozbor keramického materiálu.⁶⁵ Podle dříve uvedených poznatků v souvislosti s historickou studií D. Kalhousa je možné

61 BOHÁČOVÁ (pozn. 35), 221 a dále.

62 MERHAUTOVÁ (pozn. 26), 319. Přestavba baziliky je všeobecně kladena ještě do 1. pol. 12. stol.

63 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 165. Hypoteticky by se v této souvislosti dalo uvažovat o zániku celokamenné hradby, která mohla být rozebrána v případě, že již její funkce nebyla účelná a kameny mohly být užity pro jinou stavbu. S určitostí ovšem nelze tyto dvě stavby slučovat, i když zánik hradby je možno klást do průběhu 12. stol.

64 Ve starší literatuře se setkáváme s tvrzením, že bylo nutné nároží kostela sv. Klimenta vykrojeno tak, aby se vytvořil průchod, nicméně úpravy se dotkly i zdiva baziliky.

65 Podle nálezové situace, kdy je v základech kostela porušen starší hřbitovní horizont a též rozboru keramiky, která se shoduje s keramikou kalichovité profilace okrajů, se zařazuje vznik kostela ještě před nástup nejmladšího raně středověkého období.

spojovat tento zaniklý kostel neznámého zasvěcení s kostelem P. Marie a sv. Jiří založeným roku 1098 kapitulním proboštem Zbudkem. Kostel sv. Klimenta se jeví v této chronologické řadě jako nejmladší s tím, že nejpozději vznikl v průběhu 1. pol. 12. stol.⁶⁶

Závěrem této kapitoly je nutné zhodnotit význam a funkci jednotlivých kostelů v souvislosti s jejich výzkumem. U baziliky nelze pochybovat o tom, že souvisela s institucí kapituly a sloužila primárně jejím potřebám. To dokazují i nálezy předmětů spadajících do závěru raného středověku, které jsou spjaty s církevním prostředím.⁶⁷ Otázka funkce pohřebiště v areálu baziliky musí zůstat otevřená, jelikož nesloužilo výhradně pro pohřby členů kapituly. S největší pravděpodobností se lze domnívat, že zaniklá sakrální stavba na dnešním Svatováclavském náměstí byla farním kostelem, což konvenuje s velikostí této stavby a též s pohřby v její těsné blízkosti. Původní funkce kostela sv. Klimenta není zcela jistá. Kamenná stavba jako celek vznikla již v kapitulním areálu, ale archeologický výzkum přímo nedokázal nemožnost existence starší, možná i dřevěné stavby.⁶⁸ Pokud by se prokázala starší stavba západně od kostela, bylo by nasnadě uvažovat o funkci soukromého rázu, kdy by kostel sloužil jako kaple uvažovaného stavebníka (člena přemyslovského rodu). Původu tohoto boleslavského patrocinia by nasvědčovala i stavební dispozice, kdy kostel téměř náležal na baziliku a místo, na kterém vznikl, bylo patrně vybráno s ohledem na starší situaci hradiště.

66 BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 197.

67 BOHÁČOVÁ (pozn. 18), 696.

68 Ivana BOHÁČOVÁ, Jaroslav ŠPAČEK: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře, in: Archeologie ve Středních Čechách 4, 2000, 310. Je to nález části negativu trámu z dřevěné konstrukce, který probíhal napříč lodí (směrem S-J), jehož funkce není zcela jistá, ale hypoteticky by mohl indikovat existenci dřevěné stavby.

3.6. Význam klimentského kostela – nastínění problematiky funkce podle dosud zjištěných informací a jejich hodnocení

Jestliže je možné domnívat se, že místo výstavby kostela sv. Klimenta souviselo se starším uspořádáním jádra akropole, kdy kamenná stavba ctí předchozí situaci, je nutné shrnout všechny aspekty a nastínit tak řešení vedoucí k seznámení se s funkcí tohoto kostela na hradišti.

Většina indicí vede k určení soukromého charakteru stavby. Nasvědčuje tomu K. Guthem uvažovaná dřevěná konstrukce při západě klimentského kostela a doložená existence patrové tribuny při západní stěně interiéru, do níž bylo možné vstoupit přes můstek vedoucí z patra nějaké další stavby. Umístění západní tribuny vyjadřovalo kol. r. 1100 soukromo-právní ráz stavby,⁶⁹ proto se uvažuje o panském kostele, jehož tribuna sloužila jako soukromá oratoř vlastníka a donátora. V případě Boleslavi lze uvažovat o členu přemyslovského rodu. To, že klimentský kostel byl vlastnický, je písemně doloženo až poč. 15. stol.⁷⁰

Samotná konstrukce, jejíž síla zdiva u takto drobné stavby je přinejmenším zarážející a v porovnání s oběma dalšími raně středověkými kostely, které, i přes jejich velikost, tak silné zdivo nevykazují, snad vede ještě k jinému účelu stavby. Takto mohutné zdivo by pak mohlo naznačovat jakýsi opevňovací charakter, který by rozšiřoval už tak významnou funkci chrámu. Možná by se dalo uvažovat o využití pro potřeby kapituly.⁷¹ Význam Staré Boleslavi z hlediska územních zájmů knížectví v závěru raného středověku postupně stagnoval,⁷² a proto je možné domnívat se, že i tento kostel byl již od středověku užíván kapitulou s tím, že byl nadále v soukromých rukách. V novověku sloužil klimentský kostel jako pohřební kaple kapituly, kdy zde byla vystavována těla nesídelních kanovníků po převozu z místa úmrtí. Do roku 1788 se zde konaly svobodné volby nových kanovníků.⁷³

69 Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře, in: Umění XIII, 1965, 29.

70 Jedná se o již zmíněnou informaci o podacím právu Jana z Michalovic k tomuto kostelu, datovanou rokem 1417.

71 Kostel například mohl sloužit k uchování vzácných předmětů spjatých s místem a církevní tradicí, tyto úvahy ovšem nejsou nijak podloženy.

72 Kamenné opevnění z 10. stol. zde například zaniklo již na sklonku raného středověku.

73 ZUMAN: (pozn. 47).

3.7. Románská nástěnná malba

Výmalba kostela sv. Klimenta je v Boleslavi jediným dokladem o monumentální výzdobě místní sakrální architektury z období raného středověku,⁷⁴ což také dokazuje jeho mimořádné postavení v rámci Boleslavi. Je též potěšující, že se malba z tohoto období dochovala poměrně intaktně, přestože nesla četné stopy mladších úprav, přemaleb a nánosů omítek, takže lze aspoň částečně odvodit ikonografický záměr. Malby jsou dochovány na všech stěnách kostela, v některých partiích jsou ale již velmi nečitelné.

3.7.1. Popis a rozbor

Stěna apsidy byla rozdělena do tří pásů horizontálními liniemi. [23] Malba ve spodním pásu je dnes velmi málo viditelná, ale nenesla stopy figurální výzdoby, z náznaků se lze domnívat, že zde šlo o grafické zpracování. Tato spodní partie je ukončena pásem, který počíná vlnovkou a dále pak několika tenkými linkami červené barvy. Střední pás je rozčleněn na obdélná pole, v levé partii není malba již čitelná, v prostředním poli je výrazná figura koně, velmi věrně zpracovaného a provedeného v červené barvě. Kůň je zobrazen čelem k severní straně, stojí na bílé půdě a byl osedlán jezdcem, což je patrné již pouze z náznaků kresby. Nad hlavou koně je kruhový, světle žlutý objekt. V pozadí je viditelná čtvercová síť z tenkých červených čar, na které byl obraz přesně rozvržen. Za koněm směrem k jihu bylo zobrazeno několik figur, ze kterých je patrna podkresba tvořící jejich obrysy. Horní pás je rozčleněn špaletovými okny na tři pole. Horizontálně je pás dole a nahoře vymezen tmavě červenou linií. Ve všech polích jsou vždy čtyři lidské figury. Všechny postavy jsou v nadživotní velikosti, oděni ve splývavý šat opatřený pláštěm a mají nimby. Figury jsou zobrazeny buď čelně, nebo s mírným pootočením a jejich ruce naznačují gestikulaci. Pozadí je zelené a půda, na které stojí, je vytvořena žlutým a bílým pruhem. Nejlépe se dochovaly figury ve středním poli umístěném mezi okny, zde je patrná i detailnější kresba obličejových rysů. Postava nejbliže jižnějšího okna má dlouhý světlý šat a má nejzachovalejší obličejové rysy, oči jsou zvýrazněny kresbou očních oblouků a ústa zahaluje plnovous tmavě hnědé barvy; stejná barva byla použita i na nezakryté krátké vlasy. Vedlejší figura je

⁷⁴ Je otázkou, zda také stěny baziliky nesly freskovou výmalbu z tohoto období, zatím pro to neexistují pádné důkazy, v každém případě by tato výzdoba byla zničena v průběhu staletí, kdy v bazilice došlo k četným stavebním úpravám.

zahalena zeleným pláštěm sahajícím ke kolenům, dále k chodidlům pak pokračuje světlý šat. Postava drží v levé ruce při hrudi světlý hranatý předmět a ve své pravé mírně natažené ruce drží předmět (atribut) šedé barvy, patrně klíč. Tvář, jejíž rysy jsou již setřené, halí též plnovous světle hnědé barvy. Postava blíže k severu je bezvousá, má jen tmavě hnědé krátké vlasy obklopené světlým nimbem, šat je v části ramen a hrudi zakryt zeleným pláštěm, levá ruka drží opět světlý předmět a pravá, vztyčená k rameni, je prázdná, ale stylem, jakým je zobrazena otevřená dlaň, je patrné, že i zde byl atribut. Krajní figura umístěná nejbliže severního okna apsidy je bezvousá, zahalena pouze ve světlý šat, obličejová kresba se nedochovala, hlava je natočena k vedlejší postavě. Přestože ostatní figury v krajních polích mají již setřené rysy, dalo by se usuzovat, že u všech jde o vyobrazení mužů. Naznačují to především krátké vlasy a absence pokrývek hlav. Špalety oken v této partii jsou též vymalovány, u pravého okna je ornamentální výzdoba s rostlinným románským dekorem, špaletu levého okna zdobí propojené kruhové medailony s andílčími hlavičkami na hnědočerveném pozadí. V konše jsou pouze nečitelné zbytky maleb.

Na ústupcích vítězného oblouku jsou vymalovány sloupy románského tvarosloví. Na severní straně jsou tak dva slupy nad sebou, spodní je naznačen pouze obrysovou linií, horní je hnědočervený. V ploše ústupku je z boku vymalován šachovnicový vzor ze čtverců na světlém podkladu položených na koso, v horní části jsou tyto čtverce zelené, ve spodní červené. Na ústupku v jižní stěně se dochoval jeden sloup, pouze v horní části, též hnědočervený jako na straně protější.

Výmalba jižní stěny je členěna na čtyři horizontální pásy. [24] Nejspodnější pás je světle omítnutý, ale malba zde není zjevná. V dalším pruhu byl vymalován členěný drapériový závěs, jednotlivé články závěsu jsou řasené a rozšiřují se směrem dolů. Barvy závěsu se nedochovaly, jsou patrné pouze červené liniové obrysy. Pás je nahoře zakončen vlnovkovou konzolkou, na které jsou připevněny jednotlivé úponky závěsu. Další pás výmalby je pod okny, ohraničuje jej červený proužek, který je rozdělen na čtyři pole. Zde se jedná o souvislou naraci s figurálními výjevy. Příběh začíná výjevem umístěným nejbliže k apsidě. V prvním poli jsou čtyři postavy, jejichž nohy spočívají na žlutobílém povrchu. První postava umístěná ještě v části pod konzolou vynášející klenbu je menší než ostatní tři. Figura, jejíž obličejové rysy nejsou již čitelné, stojí vzpřímeně, je pootočená k ostatním, oděná do světlého šatu

sahajícimu ke kolenům. O něco výše vedle první figury je umístěna na vysokém červeném trůnu sedící postava s krátkými vlasy a bez vousů. Pravou ruku s napřaženým ukazovákem má nataženou směrem k západu. Sedící postavu halí bílý šat, jehož okraje jsou provedeny červenou barvou. Velmi dobře je zde dochováno skládání a řasení drapérie, které naznačuje plasticitu sedícího těla. Pravá noha je pokrčená jen mírně a nad kolenem je naznačeno pouze jemné řasení, zvýrazňující tvar celé nohy. Okraje oděvu kaskádovitě spadají mezi mírně rozevřené nohy. Koleno levé nohy je zobrazeno čelně a látka oděvu je vyhrnuta tak, že poodhaluje spodní část nohy přibližně do poloviny lýtka; řasení látky je zde vymalováno velmi jemnými linkami. Stavba trůnu se dochovala jen fragmentálně, nejlépe se projevuje spodní okraj vertikálně členěný sytě červenou barvou na růžovém podkladu. Trůn byl zřejmě opatřen stupni, protože noha sedící postavy spočívá na jeho horním okraji. Trůnící figura je natočena směrem ke stojícím postavám. Hlavu první z nich obklopuje nimbus a krátké tmavé vlasy vymezují na jejím temeni tonzuru, rysy oválné bezvousé tváře jsou velmi dobře patrné, obočí, oči, nos a ústa jsou malovány hlinkou na světle okrové pleti. Hlava je mírně natočena k trůnu, zatímco tělo, oděné do světlého splývavého šatu, se obrací na druhou stranu k další stojící postavě. Drapérie malovaná světle hnědou linkou tvořící vertikální záhyby. Je hustě zřasena tak, že velmi precizně modeluje tvar těla především v oblasti stehen. Plášť stejné barvy jako spodní oděv halí ramena a zepředu je ukončen pod hrudníkem tak, že jsou viditelné pouze široké rukávy šatu. Levá ruka této postavy je natažena směrem ke druhovi či biřici, který ji drží svojí rukou. Nohy jsou obuty do páskových sandálů. Poslední postava v tomto poli má též bezvousou tvář a krátké vlasy a je oděna do krátkého světle červeného šatu sahajícího nad kolena, bedra jsou opásána okrovým páskem a nohy halí světlé úzké nohavice. Ruce figury obepnuty úzkými rukávy jsou v pohybu, zatímco pravá drží světce, levá je pokrčená a ukazuje prstem nahoru. Výjev ukončuje antický sloup s vertikálním meandrovitým motivem. Scéna uprostřed stěny zobrazuje světce z prvního pole, který pravou nataženou rukou ukazuje k objektu – kopci, který je před ním, a v levé drží hůlku, již se dotýká červeného kopce či hory umístěné uprostřed. Na vrcholu červeného kopce stojí malé bílé zvíře, beránek, jehož stavba těla spíše připomíná malého koně. Zvíře, jehož pravá přední noha je pokrčená, je otočeno čelem ke světci a jeho hlava je opatřena

nimbem. Pod předními nohami beránka stéká po červeném svahu zvlněný pramen z modrých linií na bílém podkladu. Za červenou horou stojí za sebou dvě bezvousé postavy s krátkými tmavě hnědými vlasy v krátkých oděvech sahajících nad kolena a jsou natočeny směrem ke středu. První z nich má na hlavě světlou oválnou čapku s hnědým okrajem a v pravé ruce drží jakýsi nástroj za násadu hnědé barvy. Druhá postava stojí v zákrytu za první a je téměř identická až na to, že nemá pokrývku hlavy. Všechny figury stojí na zelené půdě. Třetí scéna, poslední ve středním pásu, je opět oddělena sloupkem ozdobeným esovitou vlnovkou. Výjev je velmi dramatický, uprostřed je světle červená loďka se čtyřmi figurami vyobrazenými do půli těla. Postavy nejsou statické, krajní dvě svrhávají z lodi světce z prvních obrazů tak, že první jej drží za nohu a druhá za ruku, prostřední dvě obstarávají chod lodi, která je opatřena pádly, ráhny a plachtou na vrcholu. Podle krátkých vlasů a způsobu odění lze usuzovat, že postavy v lodi představují pouze muže, všichni jsou bezvousí, druhý a čtvrtý mají na hlavě čapku. Postava světce je zobrazena v popředí přes celou délku lodi a levým bokem se noří do zelené vodní plochy, k jeho levé ruce je připojena trojzubá kotva. Kresba modelující tvary šatu již není tolik patrná jako u předchozích výjevů. V pravém horním rohu je vymalována ruka držící kříž, směřující k lodi, v levém je personifikovaný nebeský živel šedé barvy, ve tvaru měsíčního srpku, foukající na loď. Výjev ukončuje další malovaný sloup s meandrem. Všechny scény jsou vymalovány na modrozeleném pozadí. Čtvrté pole nese fragmenty drapériového závěsu. Poslední malovaný oddíl stěny je ukončen půlkruhem klenby, tento horní pás ještě prolamují okna. V tomto úseku by se dalo usuzovat, že figurální malba byla komponována s ohledem na klenbu i okna. Uprostřed mezi okny je umístěna velká postava starce s bílými vlasy a vousy, má roztažené ruce, světlý šat s širokými rukávy a plášť. Rysy tváře se nedochovaly, ale je patrná kresba, kterou je modelován šat. Ve výsecích mezi klenbou a okny jsou ještě dvě o něco menší postavy, které jsou natočeny směrem ke středu a rukama se vztahují k centrální figuře. Detaily malby jsou již setřené, nejlépe je dochovaná hlava s hnědými krátkými vlasy a bezvousá tvář postavy vpravo. Špalety jižních oken vykazují zbytky maleb, na levé jsou fragmenty anděla, pravou zdobí geometrický vzor. Na vrchní stěně pravoúhlého okénka je andílčí hlavička.

Při západním koutu jižní stěny je malířská výzdoba poněkud odlišně rozvržena, je zde vyobrazen kruhový medailon o průměru cca 1,8 m. [25] Medailon z 1/4 zasahuje do spodního nevymalovaného pásu a zbytek vyplňuje pás druhý, který je zde vymezen jinou úpravou než v předchozích partiích. Tam, kde by měla pokračovat červená linie, je žlutá plocha, nad níž je ještě široký pás s geometrickým motivem, který tvoří široká skládaná stuha zelené barvy meandrovitě se vinoucí po tmavém podkladu. Okraj medailonu vymezuje světlý pás s liniovou kresbou v podobě tenké hnědé vlnovky. V ose medailonu je vzpřímená strnulá postava zobrazená en face. Její hlava je opatřena žlutou korunou a nimbem ohraničeným hnědou linkou. Zpod koruny se kolem oválného obličej linou prameny tmavě hnědých vlasů. Obličej okrové barvy je symetrický, oči jsou posazené dosti blízko u sebe, nos je úzký a ústa malá. Až ke krku postavy dosahuje zelený splývavý šat mírně se rozšiřující směrem dolů, rukávy se zvonovitě rozevírají. Ramena zdobí puklice tmavě žluté barvy budící dojem zlatého materiálu. Uprostřed nad hrudí je umístěn zlatý medailon propojující nárameníky. Paže s pokrčenými lokty jsou rozepjaty, vyhrnuté zvonové rukávy odhalují spodní světlý šat, který v této partii tělo těsně obepíná. Pozdvižené ruce svírají dva předměty, pravá drží dlouhou hůlku zakončenou rostlinným motivem a levá kulatý předmět. Od hrudi vede středem šatu žlutý pruh sahající až ke spodnímu okraji. Trup postavy je v oblasti beder přepásán a dále je šat řasen vertikálními liniemi. Pravá noha postavy je v mírném kontrapostu, nakrčení nohy je zvýrazněno drapérií, která modeluje koleno a dolů je vějířovitě zřasena. Zpod lemu šatu vystupují chodidla v tmavě hnědém obutí. Celou figuru obklopuje modré pozadí. Výzdoba západní stěny pokračuje ve spodních partiích stejným ikonografickým plánem. Grafický horizontální pás s geometrickým motivem se zalamuje a pokračuje dále přes celou šíři západní stěny. V prostoru mezi západním portálem a jižním koutem stěny je umístěn další medailon stejné velikosti jako předchozí. Kruh je orámován tmavým hnědočerveným okrajem (cca 10 cm), na němž je malovaná skládaná esovitě zalamovaná stuha se zbytky zelené barvy. Medailon vyplňuje figura na modrém pozadí v podobném postoji jako je postava předchozí. Obličejové rysy nejsou setřené, mandlové oči se spodními i horními víčky jsou vykresleny nejvýrazněji blízko u kořene rovného nosu. Hlavu zahalenou do závoje obklopuje nimbus, který částečně zasahuje do okraje. Závoj je spojen pod

obnaženým krkem a jeho záhyby symetricky překrývají hrud', ramena zahaluje bílý plášť spadající přes záda až dolů, zepředu tvoří půlkruh linoucí se od pokrčených loktů, který je ukončen nad bedry. Plášť je graficky členěn tmavě červenou linkou tvořící vertikální záhyby. Šat pod pláštěm je tmavší, dříve patrně zelený se žlutým pásem uprostřed, drapérie je vertikálně řasená jemnými hustě kladenými záhyby a modeluje tak tvar nohou, rozšířené rukávy na zápěstích opět odhalují upnuté rukávy spodního šatu. Ruce, pozdvižené v horizontální poloze, svírají snítky květin. Nohy jsou opět zakryty až po obutá chodidla. Pravá noha je posunuta dopředu a mírně vystupuje z rámu portálu. Napravo je poslední kruhový medailon, z jeho výmalby se částečně dochoval pouze malovaný rám stejně zdobený jako u předchozího medailonu a velmi obtížně čitelná obrysová kresba. Uvnitř medailonu se překrývají dva výjevy. Více se dochovala velká hlava zahalená závojem, patrně se jednalo o polopostavu. V obraze se pak ještě rýsuje postava menší (stejně velká jako první dvě), z níž jsou patrné pouze rozepjaté ruce držící srp a kopí.

Západní stěna je rozčleněna na tři horizontální díly, [26] spodní pás je vymalován dvěma medailony, malba ve středním páse se téměř nedochovala v důsledku stavebních úprav, uprostřed se rýsuje zazděné lomené okno. Nalevo od zazdívký je půlkruhový výklenek, v němž je čelně vyobrazena andělská figura s nimbem. [26b] Část anděla s levým křídlem porušilo okno; jeho pravé křídlo je ozdobeno širokým modrým pruhem a hnědočerveným horním okrajem. Tmavé hnědé vlasy anděla přiléhají k oválnému obličejí, jeho ruce jsou složeny před tělem a levicí ukazuje k pravému boku. Světlý šat splývá dolů přes nohy. I když je obraz málo čitelný, je zde patrná lineární modelace drapérie tvořící tvar těla. Stěny výklenku byly ornamentálně vyzdobeny propojenými medailony na geometricky členěném zelenohnědém pozadí. Okraje výklenku zevnitř i zvenčí lemují žlutý pruh. Oblouk výklenku narušuje světlý pás oddělující výmalbu horní polokruhové části pod klenbou. Ikonografické rozvržení tohoto úseku bylo uprostřed z velké části porušeno lomeným oknem, po jehož stranách se dochovaly čtyři postavy vyobrazené na modrozeleném pozadí. První figura v ploše jižního koutu je malá a vykazuje dětské proporce. Postava má světlý šat přepásaný v obalasti beder, hlava s krátkými hnědými vlasy je zakryta světlou čapkou, ruce spočívající na hrudi jsou sepnuty. Tvář je natočena směrem ke středu stěny. Z vedlejší postavy se dochovaly pouze

fragmenty červeného pláště, jednalo se o dospělého člověka tváří i tělem též natočeného ke středu. [26c] Dvě postavy na protější straně se opět vztahují ke středu. Blíže zazděného okna je větší figura oděna do světlého šatu sahajícího ke kolenům, bezvousá hlava s krátkými vlasy ale není opatřena nimbem, ruce jsou pozdviženy a dlaně otočeny směrem od těla po způsobu orant. Poslední postava je zahalena závojem a pláštěm a také nemá nimbus. Barevnost, ani detaily drapérie se nedochovaly.

Výmalba severní stěny nebyla rozvržena na vodorovné pásy jako stěny ostatní, ale s ohledem na schodiště vedoucí na tribunu. Nejspodnější část pod předpokládaným schodištěm není vymalována, obdélná část je diagonálně rozdělena, trojúhelný prostor nad širokým pruhem s fragmenty malovaného závěsu a pomyslnou dělicí čarou vyplňuje malba, kterou tvoří střídající se horizontální žlutočervené pruhy. Grafická úprava nad předpokládaným schodištěm je zakončena bílým vertikálním pásem, který vymezuje obdélný prostor, v němž je zobrazena postava v modrém plášti s mitrou na hlavě, držící v pravé pozvednuté ruce dlouhou štolu. U vítězného oblouku je pod konzolkou malovaný románský sloup červené barvy. Pod zaklenutím v lunetě mezi okny je mnohafigurální výjev zesponu ohraničený červenou linií. [27] Výjev je obtížně čitelný, malbu zde porušilo dodatečné prolomení špaletových oken.⁷⁵ Na obraze bylo asi osm postav, nejlépe se zachovaly figury krajní, u ostatních jsou dochovány pouze hlavy, dvě z nich jsou ještě opatřeny nimby. Postava v levém rohu lunety je pootočena ke středu a v ruce drží pádlo, v pravém rohu je figura v červeném plášti pozvedávající obě ruce k hlavě. Mezi okny je architektura v podobě věže s kupolí.

3.7.2. Malířská technika

Podkladem pro malby byla vápenná omítka teplého tónu nanášená od shora dolů přímo na zdivo ve vodorovných pásích o přibližné výšce 1,2 m. Omítka byla dále opatřena vrstvou vápenného nátěru, do něhož bylo ještě za čerstva provedeno rozvržení figur a dělicích pásů červenou linkou. Další výmalba probíhala již na vápenné secco. Odlišně se postupovalo na stěně apsidy, kdy zde byla na suchou omítku malovaná i čtvercová síť, podle které byl rozvržen výjev ve spodním pásu.

⁷⁵ Na špaletách těchto okének byla nalezena renesanční výzdoba, předpokládá se, že okna, která tvarem kopírují původní okna, byla prolomena až poč. 17. stol.

Jako pojivo pigmentů byla použita vápenná kaše. Barevná škála se pohybuje od nejméně použitých přírodních a pálených okrů, železité červeně a měďnaté zeleně, přes uhlovou čern, azuritovou modř a ojediněle ultramarín,⁷⁶ podmalba má šedavý nádech, pro modelaci sloužila bílá vápenná barva, výjimečně olovnatá běloba.

Na malbě inkarnátů se projevil velmi precizní způsob pojetí modelace. Základní kresba červené barvy je na vápenném nátěru, dále byla postupně nanášena vrstva žlutého okru v kombinaci se žlutočervenou linkou modelucí tvar očí, úst, nosu a brady. Vlasy, obočí, ohraničení nosu a rtů a stíny na tvářích byly nakonec zvýrazněny tmavě červenou linkou.⁷⁷

Podle charakteru nanášení barvy do jednotlivých ploch bylo odlišeno několik způsobů, proto je možné se domnívat, že na výmalbě kostela se podílelo více malířů.

3.7.3. Zhodnocení restaurátorských zásahů

Odkryté malby prošly za svoji více jak staletou existenci po jejich objevení několika restaurátorskými zásahy. Jelikož byly v uplynulých staletích omítnuty novou omítkou a zakryty novověkou výmalbou, došlo především v nižších partiích k jejich pekování. Byla tak silně porušena čitelnost jednotlivých výjevů. Při prvním restaurování roku 1914 se přistoupilo k jejich očištění, vytmelení porušených míst a fixaci. V té době se též pořizovaly obtahy maleb pro dokumentaci, při nichž zřejmě došlo k nevhodným a nepřesným retuším, které nectily původní linie.

V 60. letech byly odkryty malby na severní stěně a odstraněny přemalby na již odkrytých malbách se snahou ponechání jejich původního výrazu. V tomto smyslu se úpravy dotkly též interiérového zdiva, byla vyjmuta zazdívka pravoúhlého otvoru v západní stěně, jakožto vchodu na původní tribunu, a dále výklenek s andělem v téže stěně. Při zazdívání těchto otvorů byly použity kameny z partie, kde bylo proraženo velké lomené okno, jelikož se na nich nalézají fragmenty románské výmalby, z nichž ale nebylo možné rekonstruovat žádný ucelený obraz. Díky restaurátorským pracím byly zjištěny nové poznatky týkající se původní podoby

76 Tento anorganický pigment byl získáván ze vzácného lapisu lazuli, na malbách byl indikován v částečkách pouze na trůnu vladaře (jižní stěna) a na plášti biskupa (severní stěna).

77 Dorothea PECHOVÁ: Základní údaje o technologických postupech, in: Petr BAREŠ, Jiří BRODSKÝ: Restaurátorská zpráva z druhé etapy restaurování nástěnných maleb v kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, provedené v letech 2000 – 2001, nepublikováno, sbírka RZ a SHP ústředního pracoviště NPÚ v Praze.

chrámu. Návrh rozvržení maleb severní stěny vypracoval restaurátor Jiří Blažej, který se též pokusil hypoteticky rekonstruovat prvotní řešení interiéru.

V období před restaurátorským zásahem se celý chrám nacházel ve velmi zuboženém stavu, dokonce chybělo zasklení oken a hrozilo tak dalšímu poškozování nejen maleb, ale i statiky architektury. Velkým problémem byly zvýšené prašné podmínky způsobené provozem na komunikaci procházející při jižní stěně stavby. Dalších třicet let nepřineslo v této záležitosti pozitivnější změny.

Až v 90. letech 20. stol. se přistoupilo k soustavné obnově vedoucí ke zpřístupnění kostela. Při první etapě restaurování probíhající v letech 1994 – 95 došlo k očištění maleb. Při další etapě (2000 – 2001) byly znovu vytmeleny stopy po pekování, opraveny praskliny ve stěnách, odstraněno ocelové táhlo v rozponu klenby narušující malbu v lunetách severní a jižní stěny a byla snížena úroveň podlahy o 25 cm. Malby byly opraveny a retušovány tak, aby bylo docíleno uceleného rázu jednotlivých výjevů. Na retuše byl použit akvarel světlého odstínu, takže zde nedošlo k přemalbám obtahovými liniemi. V posledních letech blednou některé obrazy především ve spodní části apsidy a kresba v pravém medailonu na západní stěně.

3.7.4. Ikonografie

Výjev ve středním pásu apsidy je dnes velmi málo čitelný. Původně zde byl, kromě červeného koně ve středu stěny, ještě jeden bílý kůň zobrazený v trysku čelem ke středu. Napravo je pouze fragmentální kresba zachycující bosou postavu s pozdviženou nohou. Ikonograficky se nabízí apokalyptická scéna čtyř jezdců.⁷⁸ Bílý kůň asi nesl "Dobývatele", červený (ohnivý) kůň mohl nést jezdce ničícího mír na zemi. Pravidelná síť, na které je výjev vymalován, podporuje domněnku, že se zde jednalo o přesnou kopii nám již neznámé předlohy, možná i miniaturní. Z. Všečekková navrhuje ještě možnost inspirace historickým tématem, konkrétně křížovou výpravou,⁷⁹ a typově tuto scénu porovnává s malířskou výzdobou hradní

⁷⁸ ZJ 6, 1-8.

⁷⁹ Zuzana VŠETEČKOVÁ: Středověká nástěnná malba, in: Průzkumy památek 1/1999, 180. Zmiňuje se zde o křížové výpravě, které se zúčastnil český kníže Vladislav II. (1110 – 1174), jednalo se II. křížovou výpravu (1147 – 1149), která ovšem skončila naprostým debaklem a český kníže se do hlavních bojů ani nedostal. V úvahu by připadalo jiné (úspěšné) vojenské tažení Vladislava II. na podporu Fridricha Barbarossy při obléhání Milána (1158 – 1161). Vladislavovy zásluhy pro císaře vedly k získání královské hodnosti v roce 1158.

kaple v Hocheppanu (Jižní Tyrolsko).⁸⁰ Nicméně zobrazení světské scény v apsidě kostela se zdá být nepravděpodobné.

Dvanáct postav zobrazených na stěnách mezi okny apsidy je možno označit za apoštoly, konkrétně lze určit maximálně tři figury ve střední partii. Postava napravo vedle okna je svou výraznou fyziognomií, krátkými vlasy a tmavým plnovousem blízka vžitému zobrazení sv. Pavla. Vedle apoštola Pavla můžeme v postavě v zeleném plášti spatřovat sv. Petra s klíčem. Bezvoušá tvář nalevo by pak mohla patřit sv. Janovi, který drží knihu a další blíže neurčený atribut. Rysy ostatních apoštolů jsou velmi setřené a nelze je již identifikovat.

Ve středním pásu jižní stěny, jehož výmalba se zachovala nejkompletněji, je jasně čitelný narativní výjev zobrazující příběhy ze života sv. Klimenta. V prvním oddíle je zobrazeno vykázání sv. Klimenta císařem Trajánem do vyhnanství na krymskou poušť na ostrově Chersonu. Druhý výjev je z jeho působení v kamenolomu, kdy se na jeho přimluvu udál zázrak s pramenem vody, který po světcově úderu vytryskl z místa, na kterém stál beránek. Díky jeho působení se zde obrátilo mnoho lidí na křesťanskou víru, kteří rozšiřovali křesťanskou obec výstavbou nových kostelů. Když se to dozvěděl císař, poslal na ostrov svého důstojníka, který poručil uvrhnout Klimenta do moře s kotvou uvázanou ke krku, jelikož se domníval, že jej křesťané uctívají jako boha, čímž by byla ohrožena císařova moc. Tento příběh s mučednickou smrtí je na obraze třetím. Námětově se legenda podobá příběhům Zlaté legendy a schematicky se blíží kompozicím jihoněmeckého okruhu otonské miniaturní malby, jako předobrazy slouží pro tyto výjevy biblické scény: Kristus před Pilátem, Mojžíšův zázrak s objevením pramene vody a Bouře na moři nebo Zázračný rybolov.⁸¹ Ikonografii v lunetě jižní stěny můžeme pouze hypoteticky odvozovat. Postava s gestem rozpřažených rukou je monumentální, její vlasy a vousy byly označeny restaurátory jako bílé. Názor, že výjev je znázorněním Kristova zázraku nasycení 5 000 lidí je velmi těžko opodstatnitelný,⁸² jelikož schéma scény vede spíše k domněnce o k devočním charakteru než o naraci. Ant. Matějček uvažoval o zobrazení proroků, tento názor by

80 Na vnější stěně této kaple je výjev s jezdcem, kde se jedná o zobrazení lovu na jelena.

81 Antonín MATĚJČEK: Nástěnné malby v kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, in: ČSPSČ XXXI, 1923, 102.

82 Z. Všečeková toto námětové určení spojuje s malbami v rakouském Pürggu a Friesachu.

mohl konvenovat s ikonografií výjevu Proměnění Páně.

Dosud neobjasněný je záměr zobrazení ženských figur v kruhových medailonech pod tribunou. Jako první patrně vznikl medailon na pravé straně západní stěny, zde se hledala finální podoba, která se pak uplatnila u druhých dvou. První medailon nejprve obsahoval velké poprsí, které bylo přemalováno na celou figuru držící srp a hůlku. Předpokládaný čtvrtý medailon na severní stěně (mezi severním portálem a západní stěnou) je vyloučený, jelikož by jeho průměr (cca 1,8 m) přesahoval volnou plochu (1,1 m). K ikonografii těchto postav existuje několik hypotéz. Ant. Matějček je považoval za alegorické postavy symbolizující nábožensko-filozofické pojmy scholastické filozofie, či za personifikované ctnosti. V korunované figuře pak spatřoval postavu Církve, proti tomu se vyslovili J. Mašín i A. Merhautová s tím, že by takto významná figura nebyla zobrazena na podřadném místě. A. Merhautová pak věnovala celou studii teorii, že se jedná o zobrazení Artes Liberales s předpokladem čtvrtého medailonu: Korunovaná postava by byla filozofie (Sapientia, Sophia), další by pak reprezentovaly 7 svobodných umění. Podle Izidora ze Sevily byla filozofie nadřazena fyzice (zahrnující quadrivium – matematika, geometrie, astronomie, hudba), etice (ctnosti), logice (dialektika, rétorika). To mělo vést k moudrosti – zobrazení by pak konvenovalo s umístěním pod panskou tribunou, alegorie by jako karyatidy nesly panovníka – vedení k dobré vládě. Filozofie by zde byla zobrazena v čele průvodu ostatních alegorií.⁸³ Z. Všetečková se přiklání k názoru o zobrazení ctností; postava s žezlem a korunou by představovala Moudrost, figura zahalená závojem by mohla být alegorií Naděje, Svornosti, nebo Pokory. Jako problematičtější se jeví postava se srpem; přímá analogie k tomuto zobrazení není, mohlo by se jednat buď o personifikaci posledního soudu, nebo dceru Siónskou, jak je popsána u proroka Micheáše.⁸⁴

Figurální výjev v lunetě západní stěny můžeme považovat za donátorskou scénu votivního charakteru.

Andělská figura ve výklenku je vesměs přijímána za archanděla Michaela, jakožto ochránce panovníka.⁸⁵ Jeho přímluvná gesta by tomuto určení nasvědčovala.

83 Anežka MERHAUTOVÁ: Zobrazení Artes liberales v Čechách, in: Umění XXIX, 1981, 54.

84 VŠETEČKOVÁ: (pozn. 79), 176 – 177.

85 Postava archanděla Michaela je známa jako oblíbený námět ze štaufských kostelů, kde se objevuje

Postava anděla se objevuje též na výjevech Božího hrobu, ale bez konkrétnějších východisek nelze tento námět opodstatnit.

Výjevy v lunetě severní stěny byly patrně pokračováním legendy s některým z příběhů z posmrtného života sv. Klimenta. Také by byl možný námět nalezení světcova těla či s jeho přenesením do Říma, kde figurovali Cyril a Metoděj,⁸⁶ kteří jsou se Starou Boleslaví ideově spjati již od jejich počátků. V postavě biskupa s mitrou držícího štolu a berlu je snad možno spatřovat sv. Klimenta jako patrona chrámu.

3.7.5. Východiska pro vznik

Ikonografický koncept je většinou spjat s osobností sv. Klimenta. Dále by mohla být uvažována apokalyptická scéna s možnou spojitostí s ženskými figurami v medailonech. Apoštolové jsou obvyklými náměty, které známe již z raně křesťanských svatyní, v našem prostředí pak z nejstarších maleb ve znojenské rotundě. Autorem scénáře výzdoby mohl být člen kapituly náležící k okruhu panovníka a obeznámený s uměleckým prostředím západoevropského prostoru.⁸⁷

Obecně bylo přijímáno, že malby se stylově přibližují salzbursko-řezenské oblasti s východiskem v klášteře Nonnberg. Z. Vsetečková se domnívá, že malby navazují na předlohy 30. - 40. let 12. stol. upřednostňující byzantinizující stylismus přicházející přes Severní Itálii (Lombardii, Bolzano, Friesach).

Ant. Matějček malířskou výzdobu rozdělil do dvou skupin, u figur v medailonech vyzdvihl organickou lineárnost na rozdíl od maleb ostatních, kde spatřoval určitý konzervativismus a schematičnost. Je ale nutné tento rozdíl brát za čistě formální, kdy se styl přizpůsobil námětům na jedné straně hieratickým a druhé epickým, oba principy se zde ale prostupují. To lze spatřit např. na modelaci drapérií, která rozlišná není.

na západních stěnách při westwerku.

86 Tito světcí stáli při zrodu křesťanství na Velké Moravě, z rukou Metoděje přijal křest kníže Bořivoj, který posléze přinesl křesťanství na české území a s ním i první patrocínium na Levý Hradec, kde vznikl kostel zasvěcený právě sv. Klimentovi.

Výjev s přenesením světcova těla do Říma je vyobrazen na malbách z 11. stol. v dolním kostele S. Clemente v Římě.

87 Jak se domnívala A. Merhautová.

Objednavatelem malířské výzoby a patrně též dalších úprav spadajících za polovinu 12. stol., které byly bezpochyby velmi nákladné, musel být některý ze členů vládnoucího přemyslovského rodu a není bezpředmětné uvažovat přímo o panovníkovi. Kníže Vladislav II. byl dobře obeznámený s evropským prostorem a jeho ambice vyvrcholily získáním královského titulu, proto je možné uvažovat, že nechal tuto knížecí kapli upravit takovým způsobem, jaký by se slušel na vládce jeho formátu. Otázkou je, zda malby vznikly až po Vladislavově korunovaci, tedy po roce 1158, Z. Všetečková vyslovila domněnku, že tomu bylo ještě před tím, jinak by se panovník nechal zobrazit na čestném místě s královskými insigniemi. K tomuto se ale musí vzít v úvahu značné porušení ikonografického konceptu na stěně v prostoru tribuny, jedině tam by totiž takovéto vyobrazení bylo možné. Autorka tímto názorem ovšem také vyvrací stylovou příbuznost se severoitalskou monumentální malbou, kterou považuje za východisko, které mohlo být získáno právě při Vladislavově výpravě do Itálie (v letech 1158 - 1161). Buď jsou tedy malby ohlasem italské cesty a spadají do horizontu 60. let 12. stol., nebo jsou starší (maximálně o desetiletí). V tom případě by autoři malířské výzdoby našli poučení západněji a souviselo by tak s dříve uvažovaným okruhem salzbursko-řezenské malby.

3.8. K Otázkám raných úprav interiéru a datace

Výsledky restaurátorských průzkumů přispěly k některým důležitým poznatkům týkajícím se vzniku maleb a prvotní podoby interiéru kostela. Bylo zjištěno, že malířskou výzdobou byly stěny kostela opatřeny dodatečně. Rekonstrukcí původního řešení se zabýval restaurátor J. Blažej, podle něhož byl kostel plochostropý; na západní stěně, ve výšce 4 m nad úrovní kamenné podlahy, byla upevněna dřevěná tribuna o hloubce cca 2 m. Loď kostela byla osvětlena pouze okny v jižní stěně, prostor tribuny osvětlovalo třetí, menší okénko. Tribuna byla zpřístupněna pravoúhlým vchodem umístěným ve stěně nad její předpokládanou podlahou, do prostoru lodi se sestupovalo po dřevěném schodišti přiléhajícím k severní stěně. Oba portály jsou původní, osový západní portál byl zřejmě hlavní, severním se pak mohlo vycházet na hřbitov.⁸⁸ Existence dvou portálů bezpochyby

⁸⁸ Jiří BLAŽEJ: Restaurátorská zpráva z průběhu restaurování románských nástěnných maleb kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, nepublikováno – strojopis, sbírka RZ a SHP ústředního pracoviště NPÚ v Praze, 1962.

souvisí i s nemožností procházet mezi bazilikou a kostelem. Díky nim se vytvořil komunikační průchod, který tak mohl sloužit např. k liturgickým potřebám procesního charakteru. Kvádríkové zdivo kostela zůstalo neomítnuto, pouze vápenné linie překrývaly podřezávané spáry. Teprve později, patrně po polovině 12. stol., se přistoupilo k dalším úpravám interiéru, a to v souvislosti s jeho bezesporu nákladnou výzdobou. Prostor byl vydlážděn kamennou krytinou, zřejmě těsně po roce 1150,⁸⁹ skládající se z pískovcových desek v kombinaci s opukou. Ačkoli byly vysloveny i názory proti hypotéze zaklenutí ještě v raném středověku, je možno se domnívat, že tomu tak skutečně bylo, jelikož románské malby jsou viditelně přizpůsobeny lunetám. Klenba tedy nebyla původní, čemuž nasvědčuje dodatečné osazení konzolek, ale je jistě starší než malířská výzdoba.

⁸⁹ BOHÁČOVÁ (pozn. 2), 208.

ZÁVĚR

Pokusili jsme se zde představit kostel sv. Klimenta v rámci vývoje hmotné kultury v době největšího rozkvětu Staré Boleslavi. Vedle kapitulní baziliky sv. Václava a zřejmě farního kostela nalezeného na dnešním Svatováclavském náměstí, které měly danou funkci, zde byl jako poslední z této trojice postaven drobný kostel. Tento velký stavební vývoj se odehrál ve stoletém období od založení baziliky r. 1039 a je nasnadě, že takovéto rozsáhlé změny měly své opodstatnění v souvislosti se vznikem kapituly. Otázkou je, proč byl klimentský kostel vystavěn v kapitulním areálu, když jeho architektonické řešení nasvědčuje spíše soukromému charakteru hradní kaple. Proto je možné se domnívat, že kostelu předcházela starší, patrně dřevěná stavba,⁹⁰ kterou nahradila architektura vhodnější a stabilnější. Této domněnce by odpovídaly též ideové předpoklady v návaznosti na nejstarší patrocinium. Zsvěcení sv. Klimentovi je také odkazem na tradici spojovanou s cyrilometodějskou misí, která vede k samotným počátkům přemyslovských Čech.⁹¹

Jak vysvítá z doposud zjištěných informací, měl kostel sv. Klimenta funkci soukromou; víme, že podací právo k tomuto kostelu měl až do novověku majitel panství. Vlastnickému účelu také nasvědčuje jak bohatá malířská výzdoba, jejímž objednavatelem musel být zámožný panovník, tak důkazy o existenci panské tribuny umístěné při západní stěně. Neobjasněná je prozatím nezvyklá šíře zdiva, která by vedla ještě k jiné funkci, možná opeňovacího charakteru.

Stářím architektury kostela a nástěnných maleb se zabývalo hned několik badatelů, nejbližší byl však zřejmě V. Mencl, který navrhl, že samotná stavba je starší než úpravy uvnitř včetně zaklenutí, které klade do poslední čtvrtiny 12. stol. Jak bylo již naznačeno, klenba měla být ale starší než malby, které vznikly v 50. nejpozději v 60. letech 12. stol. Proto je nutné tyto úpravy klást již do poloviny 12. stol. a samotná stavba by pak mohla být dílem první čtvrtiny tohoto století. S tím, že vodítkem nám jsou pouze výsledky archeologického výzkumu.

90 Starší kamennou stavbu vyloučily výsledky archeologického výzkumu, které prokázaly celistvost stavby od základů.

91 Zdeněk BOHÁČ: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, in: ČČH 21, 1973, 380. Klimentské kostely patří do nejstarší vrstvy církevních staveb u nás, většina z nich vznikla v areálech hradišť (Levý Hradec, Vyšehrad, Lštěn, Stará Boleslav, Kouřim, Prácheň).

Nakonec je třeba zhodnotit dnešní stav této románské svatyně. Restaurátorské zásahy v 90. letech 20. stol. a v letech 2000 – 2001, byly nutné a to především kvůli špatnému stavu v jakém se nalézaly stěny, na kterých se objevily statistické trhliny. Nemalý podíl na tomto stavu má provoz probíhající na komunikaci těsně při jižní zdi kostela. Tento provoz byl značně omezen díky revitalizaci mostů vedoucích z Brandýsa do Boleslavi. To ovšem nebude trvalé, a tak do budoucna hrozí další poškozování stavby. Tato problematika byla mimochodem řešena již v 19. stol., kdy kvůli otřesům půdy musela být v kostele vyměněna klenba.

RESUMÉ

Smyslem této práce bylo zhodnotit poznatky o raně středověké sakrální architektuře ve Staré Boleslavi na základě posledních archeologických výzkumů a další badatelské činnosti na poli umělecko-historickém. Podrobně byl pak zpracován kostel sv. Klimenta. Vznik této stavby je možno klást do první třetiny 12. stol. Již kolem poloviny tohoto století zde došlo ke stavebním úpravám, kdy byl původně plochý strop nahrazen klenbou a podlaha byla vydlážděna kamennou krytinou poskládanou z pískovcových desek a opuky. V blízkém horizontu po vzniku klenby byly stěny kostela vyzdobeny nástěnnými malbami s figurálními motivy. Nejzachovalejší je zobrazení legendy o sv. Klimentovi na jižní stěně. V apsidě vyplňují pás mezi okny postavy apoštolů; na západní stěně se předpokládá donátorská scéna. Úprava severní stěny dokládá existenci panské tribuny a schodiště, jehož otisk je patrný v grafickém členění. Malba v lunetě severní stěny byla poškozena druhotným prolomením oken poč. 17. stol., ale ikonograficky se zde nabízí pokračování klimentské legendy. Stylová východiska pro malířskou výzdobu lze spatřovat spíše západnějším směrem, v minulosti byl navrhován okruh salzbursko-řezenské monumentální malby.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BALBINUS Bohuslaus: *Epitome historica rerum Bohemicarum*, Praha 1677
- BAREŠ Petr, BRODSKÝ Jiří: Restaurátorská zpráva z druhé etapy restaurování nástěnných maleb v kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, provedené v letech 2000 – 2001, nepublikováno, sbírka RZ a SHP ústředního pracoviště NPÚ v Praze
- BIBLE – Český ekumenický překlad, Praha 1996
- BIRNBAUM Vojtěch: Kostel sv. Kosmy a Damiana ve Staré Boleslavi in: *Památky archeologické*, XXXII, 1921
- BLÁHOVÁ Marie: *Kroniky doby Karla IV.*, Praha 1987
- BLÁHOVÁ Marie: *Zakládací listina Staroboleslavské kapituly 1046 – 1096*, Břeclav 1996
- BLAŽEJ Jiří: Restaurátorská zpráva z půběhu restaurování románských nástěnných maleb kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, nepublikováno – strojopis, sbírka RZ a SHP ústředního pracoviště NPÚ v Praze, 1962
- BLAŽEJ Jiří: Závěrečná restaurátorská zpráva k restaurování románských nástěnných maleb kostela sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, nepublikováno – strojopis, sbírka RZ a SHP ústředního pracoviště NPÚ v Praze, 1963
- BOHÁČ Zdeněk: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, in: *ČČH* 21, 1973
- BOHÁČOVÁ Ivana, FROLÍK Jan, ŠPAČEK Jaroslav: *Stará Boleslav, archeologický výzkum 1988 – 1994*, Čelákovice 1994
- BOHÁČOVÁ Ivana, ŠPAČEK Jaroslav: *Stará Boleslav – obraz dějin v archeologických a historických pramenech*, (soubor textů expozice), Čelákovice 1997
- BOHÁČOVÁ Ivana, ŠPAČEK Jaroslav: Raně středověké kostely sv. Václava a sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře, in: *Archeologie ve Středních Čechách* 4, 2000
- BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): *Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku*, Praha 2003
- BOHÁČOVÁ Ivana: *Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a*

- prostorového uspořádání přemyslovského hradu, in: Archeologické rozhledy LVIII, 2006
- ČORNEJ Petr (ed.): Dějiny evropské civilizace I, Praha – Litomyšl 1995
- GUTH Karel: Praha, Budeč, Boleslav - Svatováclavský sborník, Praha 1934
- HALL James: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Praha – Litomyšl, 2008
- KOSMAS, BLÁHOVÁ Marie, HRDINA Karel (překl.): Kosmova kronika česká, Praha 2005
- MACEK Petr, ZAHRADNÍK Pavel: Kostel sv. Václava ve Staré Boleslavi, SHP, strojopis, 2005
- MATĚJČEK Antonín: Nástěnné malby v kostele sv. Klimenta ve Staré Boleslavi, in: ČSPSČ XXXI, 1923
- MENCL Václav: Zbytky nejstaršího kostela v Staré Boleslavi, ZPP 7, 1947
- MENCL Václav: Panské tribuny v naší románské architektuře, in: Umění XIII, 1965
- MERHAUTOVÁ Anežka: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971
- MERHAUTOVÁ Anežka: Zobrazení Artes liberales v Čechách, in: Umění XXIX, 1981
- ROYT Jan (ed.): Poutě do Staré Boleslavi, katalog výstavy, Brandýs nad Labem 1995
- TŘEŠTÍK Dušan: Počátky Přemyslovců, Praha 1997
- VIDMANOVÁ Anežka (překl., ed.): Legenda Aurea a Čechy, Praha 1998
- VOTKA Jan Kř.: Památky staroboleslavské čili prvotní vývoj a význam úcty svatováclavské v Čechách, Praha 1879
- VŠETEČKOVÁ Zuzana: Středověká nástěnná malba ve středních Čechách, příloha, in: Průzkumy památek 1/1999
- ZAP Karel Vladislav: Stará Boleslav a kollegiatní chrám sv. Václava, in: PA II, 1857
- ZUMAN František: Staroboleslavské památky – jejich život, in: ČSPS 56, 1948

SEZNAM VYOBRAZENÍ

1. Mapa raně středověkých hradů (1,2) v době vzniku Staré Boleslavi, 2 – hrady přemyslovské domény, 3 – území s nadmořskou výškou nad 500 m. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003.
2. Rekonstruovaná podoba Staroboleslavského hradiště. Autor: P. Chotěbor. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana, ŠPAČEK Jaroslav: Stará Boleslav – obraz dějin v archeologických a historických pramenech, (soubor textů expozice), Čelákovice 1997.
3. Wölfenbüttelský rukopis Gumpoldovy legendy, miniatura, zavraždění sv. Václava, před r. 1006.
4. Stará Boleslav, bazilika sv. Václava, půdorys – vyznačeno provázání zdiva v závěru, po r. 1039. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003.
5. Stará Boleslav, bazilika sv. Václava, západní průčelí s jižní věží, v pozadí kostel sv. Klimenta, pohled od jihozápadu. Foto: autorka.
6. Stará Boleslav, bazilika sv. Václava, vnější zeď Vrábské kaple a severní apsidy, po r. 1039, pohled od severovýchodu. Foto: autorka.
7. Stará Boleslav, Svatováclavské náměstí, apsida kostela neznámého zasvěcení, (nález z r.1992), konec 11. století, pohled od severozápadu. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003.
8. Stará Boleslav, Svatováclavské náměstí, rekonstruovaná podoba půdorysu kostela neznámého zasvěcení, vyznačená odlišnou barevností dlažby, pohled od jihozápadu. Foto: autorka.
9. Stará Boleslav, areál NKP ohrazen zdí s východním portálem z roku 1614, bazilika sv. Václava, po r. 1039 a kostel sv. Klimenta, 1. polovina 12. století, pohled od východu. Foto: autorka.
10. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta a jeho stavební dispozice při jižním nároží baziliky, půdorys. Zdroj: ZPP 7, 1947.
11. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, 1. pol. 12. stol., pohled od západu, z komunikace vedoucí při jižní zdi kostela. Foto: autorka.

12. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, půdorys. Zdroj: MERHAUTOVÁ Anežka: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971.
13. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, apsida, 1. pol. 12. stol., pohled od severovýchodu. Foto: autorka.
14. Stará Boleslav, areál NKP s kostely sv. Václava a sv. Klimenta. Foto: autorka.
- a/ Dodatečně vytvořený průchod mezi sevrozápadním nárožím kostela sv. Klimenta a jižní apsidou baziliky sv. Václava.
 - b/ Druhotné vykrojení nároží dotýkající se ostění severního portálu kostela sv. Klimenta.
15. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, západní průčelí. Foto: autorka.
16. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér, křížová klenba, dnešní podoba z pol. 19. stol. Foto: autorka.
17. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér. Foto: autorka.
- a/ Severní portál.
 - b/ Západní portál, vlevo dole fragment původní kropenky.
18. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér, pravoúhlý portál v západní stěně. Foto: autorka.
19. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, pohled na původní kamennou dlažbu. Foto: autorka.
20. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, rekonstrukce kamenné dlažby, 1 – pískovec, 2 – opuka. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003.
21. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér, severní stěna, rozvržení maleb s ohledem na schodiště vedoucí na tribunu, kolem pol. 12. stol. Foto: autorka.
22. Stará Boleslav, bazilika sv. Václava, západní část krypty.
- a/ Sloup s druhotně užitou hlavicí, polovina 12. stol. Foto: autorka.
 - b/ Hlavice užitá jako patka sloupku v kryptě baziliky s vyznačením části odpovídající zlomku nalezeném ve vkopu kostela sv. Klimenta. Kresba: L. Raslová. Zdroj: BOHÁČOVÁ Ivana (ed.): Stará Boleslav – přemyslovský hrad v raném středověku, Praha 2003.
23. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér, výmalba apsidy, kolem pol. 12. stol. Foto: autorka.

- a/ Celkový pohled.
 - b/ Střední pás s figurou koně a výzdoba špalety severního okna.
 - c/ Horní pás apsidy, postavy apoštolů ve střední partii.
24. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, interiér, výzdoba jižní stěny. Foto: autorka.
- a/ Celkový pohled.
 - b/ Sloup na ústupku vítězného oblouku, první výjev legendy, uvržení světce do vyhanství.
 - c/ Střední výjev legendy, zázrak s pramenem vody.
 - d/ Poslední výjev legendy, mučednická smrt sv. Klimenta.
 - e/ Střední část lunety.
 - f/ Postava v levém rohu lunety.
 - g/ Bezvoušá postava v pravém rohu lunety.
25. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, medailony s alegorickými figurami. Foto: autorka.
- a/ Západní kout jižní stěny, postava v zeleném šatě s královskými insigniemi.
 - b/ Levá strana západní stěny, postava v bílém plášti a závoji držící stylizované rostliny.
 - c/ Pravá strana západní stěny, obrysy překrývajících se postav, v pravé ruce je patrný srp a v levé kopí.
26. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, západní stěna. Foto: autorka.
- a/ Celkový pohled.
 - b/ Výklenek s postavou anděla.
 - c/ Levá část lunety s fragmenty postav.
27. Stará Boleslav, kostel sv. Klimenta, severní stěna. Foto: autorka.
- a/ Levá část lunety s druhotně proraženým oknem, které porušilo výmalbu.
 - b/ Pravá část lunety, v rohu postava v červeném plášti.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA